

SZALISZNYÓ LILLA

A Nemzeti Színház kasszája

Színműírói honoráriumok a 19. század közepén*

A színházi sikernek a legbiztosabb hőmérője nem a hivatalos kritika, hanem a közönség kritikája, amelyet prózai nyelven kasszájának neveznek.¹

Az irodalom- és színház-történeti szakirodalom sokáig úgy tartotta, hogy a Pesti Magyar Színház nyitó előadásán bemutatott „Árpád ébredése volt az első darab, melyért nálunk a szerzőnek tiszteletdíjat fizettek”.² Noha a színműírók honorálását illetően csak az 1837 utáni évektől állnak rendelkezésünkre rendszerezettebb, kutatást is lehetővé tevő források, néhány, a vándorszínészet hőskorát felidéző adat arra enged következtetni, hogy egy-egy jobb körülmények között működő játszóhely már jóval a pesti kőszínház megnyitása előtt adott némi pénzt a szerzőknek és a fordítóknak. Toldy Ferenc például Kisfaludy Károly kapcsán a „drámáiból, s majd az Aurórából gyűlő jövedelem”-ről ír,³ Kerényi Ferenc kutatásaiból pedig tudjuk, hogy az 1818 és 1824 között megyei igazgatás és finanszírozás alatt álló székesfehérvári társulattól a fordítók „egyszeri, egy összegben fizetett díjat kaptak: Horváth aligazgató például egyfelvonásosért 5 forintot, több felvonásos prózai darabért 10 forintot, zenés darabért (beleértve az énekversek fordítását is) 15 forintot kapott – annyit, amennyi a sűgő egész havi gázsija volt”.⁴

A Pesti Magyar Színháznak természetesen volt kezdeményező szerepe, de nem az, hogy ők fizettek először tiszteletdíjat, hanem az, hogy a magyar nyelvű intézményes színjátszás történetében az első olyan játszóhely volt, ahol a színműíróknak és zeneszerzőknek nem alkalmanként megállapított összegeket, hanem a bevételből előre meghatározott részesedést adtak. Ezt a megfontolást a színháznak a vándorszínészet viszonyai között még elképzelhetetlen új működési rendje hívta életre: az intézmény

* A tanulmány az NKFI Alap által támogatott, PD 124572. számú, *A Nemzeti Színház első évtizede: az intézményi professzionalizáció folyamata feltáratlan kéziratos források tükrében (Kismonográfia és forráskiadás)* című kutatási program keretében készült.

¹ Színházi Élet, 3(1914), 11. sz., 2.

² PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán, *A Nemzeti Színház százéves története*, I, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1940, 154. – VÖRÖSMARTY Mihály, *Drámák 5: A' fátyol' titkai, Árpád' ébredése, Marót bán, Az áldozat (1834–1840), Napoleon (1839), Örök zsidó (1837–1848), Drámatöredékek és drámatervek*, kiad. FEHÉR Géza, Bp., Akadémiai 1971 (Vörösmarty Mihály Összes Művei, 10), 556.

³ TOLDY Ferenc, *Magyar költők élete*, II, Pest, Ráth Mór, 1871, 170.

⁴ KERÉNYI Ferenc, *A régi magyar színpadon 1790–1849*, Bp., Magvető, 1981, 189.

a magyar nyelvű színjátszás állandósulását és távlatait is szimbolizálva a normanapok kivételével minden nap tartott előadást. Ehhez változatos és folyamatosan bővülő játékkrendre, vagyis sok darabra volt szükség, és ennek biztosítását a szerzők rendszeres honorálásán túl különböző jutalomtételek kiírásával is próbálták elérni.

A darabírás jövedelemforrásként való megjelenését a szakirodalom számontartja, elsősorban több említést is találunk arra vonatkozóan, hogy egy-egy szerzőt valamely drámája után mennyi tiszteletdíj illetett. Ám a folyamat részletei, az, hogy hogyan alakult ki és hogyan működött a honorálási gyakorlat, mi szabályozta, mikor, miért és hogyan változott, kevésbé ismert, alig kutatott terület. A színháztörténeti munkák az első évtized kapcsán elsősorban az intézmény létrejöttének kérdéseivel, valamint nyilvános, közönség elé tárt művészi munkájával foglalkoznak, a kutatók azokat az anyagokat keresték és dolgozták fel, amelyek a műsorpolitika, a kiemelkedő színészi, énekesi teljesítmények, a színházzal kapcsolatos viták kutatásához szükségesek. Belső működéséről, üzemmenetéről jóval kevesebbet tudunk, a szakmai apparátus által írt, benn a színházban keletkezett, jórészt kéziratban lévő források először akkor váltak alap kutatás tárgyává, amikor néhány évvel ezelőtt azt a folyamatot kezdtem vizsgálni, ahogyan a Nemzeti Színház az indulás évtizedében (1837-1848) az intézményi professzionalizáció felé vezető út egyik fontos elemeként kialakítja saját belső, specifikus működési rendjét.⁵

Jelen tanulmányban a színházi üzemmenet egyik gazdasági részterületével, a szerzői jogdíjrendszer kialakulásával és alakulástörténetével foglalkozom. A téma felfejtéséhez rendelkezésünkre állnak a Nemzeti Színház több közgyűjtemény között megosztó hagyatékában fennmaradt gazdasági jellegű iratok és az egykorú sajtó. Az írói díjak már az indulást követő évtől, 1838-tól kezdve külön kiadástípust képeztek az intézmény költségvetésében, ám a kéziratok források szórtsága és töredékessége nem teszi lehetővé, hogy egy évtizeden keresztül folyamatosan végigkövessük, hogy a szerzők egy-egy előadás alkalmával mekkora honoráriumot kaptak. Szisztematikus vizsgálatot csak egy rövidebb időszakra vonatkozóan végezhetünk: az 1845-1848 közötti évek pénztári főkönyvei hiánytalanul fennmaradtak.⁶ Noha a források természete bizonyos fokig behatárolja a kutatás módszertanát, a tanulmány túllép a pénzügyi adatok pusztá felsorolásán, és tágabb kontextusban igyekszik értelmezni a honoráriumszabályozás működését a színházi közegben. Feltárja például, hogy Vörösmarty Mihály milyen előzményeket követően írta meg a szerzői jogdíjrendszer bevezetésével kapcsolatos javaslatát, *Marót bán* című szomorújátéka színházi és könyvpiaci megjelenésének

⁵ SZALISZNYÓ Lilla, *A civakodó színész, a hanyag ruhatárnok és a részeg statiszta a színházi bíróság előtt: A Nemzeti Színház belső törvénykönyve és gyakorlati alkalmazása a 19. század közepén*, Korall, 18(2017), 69. sz., 24–45. – *Dokumentumok a Nemzeti Színház belső életének első évtizedéből: Bajza József színiigazgatói működése*, kiad., tan., jegyz. SZALISZNYÓ Lilla, Bp., Ráció, 2021.

⁶ A színháztörténeti forrásokban az összegeket az 1840-es évek második feléig általában váltóforintban, később pengőforintban (ezüstforint) adták meg. Az állandó értékkel bíró fémpénz két és félszerese volt a váltóforintnak nevezett papírpénznek.

vonatkozásait, illetve azt, hogy milyen volt a darab nézettsége. Részletesen foglalkozik Szigligeti Ede háziszervővé válásával, valamint azzal az esettel, amikor Petőfi Sándor visszavette a színháztól a *Tigris és hiénát*. A szerzői jogdíjjal kapcsolatban született írások teljes áttekintése viszont nem tárgya, csak azokat a javaslatokat és beadványokat veszi számba, amelyek tényleges hatással voltak a Nemzeti Színház honorálási gyakorlatára.

A Nemzeti Színház első évtizedének szervezeti keretei, anyagi helyzete

Az 1837 és 1848 közötti évtizedben többször változott a színház fenntartási, finanszírozási és működési rendje, vagyis azok a keretek, amelyeken belül a pénzügyi adatok, így a kifizetések és a honoráriumok is értelmezhetők.

Az intézmény kezdetben Pest vármegye kezelésébe tartozott, és részvénytársaság formájában, vállalkozásként működtek. Élére egy megyei tisztviselőkből álló igazgatóválasztmányt neveztek ki, az üzemmenet irányítását pedig egy „külsős” színészeti igazgatóra, Bajza Józsefekre bízta. Bajza korai, 1838. júniusi lemondásától a vármegyei fenntartás megszűnéséig az igazgatóválasztmány tagjai felváltva intézték a napi szintű ügyeket. 1840. május 13-án a pozsonyi országgyűlésen a színházat országos pártolás alá vonták, irányítását 1841. január 1-től ideiglenesen az országos kiküldöttség vette át. Az üzemmenet felügyeletét egy kormányzóválasztmányra, illetve a választmány által kinevezett igazgatóra bízta. 1843 januárjától az országos kiküldöttség Bartay Endre zeneszerzőnek bérbe adta az épületet. A bérlőigazgatót 1845 januárjában gróf Ráday Gedeon váltotta, akit az országgyűlés főigazgatói minőségben nevezett ki az intézmény élére.

Az induló évek vezetősége, az igazgatóválasztmány még kizárólag a részvényekből, a bérletekből és a napi jegyeladásokból befolyt pénzből gazdálkodhatott, és amint azt néhány fennmaradt számadás mutatja, a kiadási és bevételi oldalt nemigen sikerült egyensúlyban tartaniuk. 1839 áprilisában például a bevétel 15 251 váltóforint 46 krajcár, a kiadás 17 394 váltóforint 54 krajcár volt. A napi jegyeladásokból 9384 váltóforint 16 krajcár, a páholyok és zártszékek bérletéből 5752 váltóforint 30 krajcár jövedelem folyt be. Ezeket túl még a bevételhez sorolták azt a 115 váltóforintot, amely az „előlegelesen kiadott pénzekből visszafizettetett”. A kiadásoknál megkülönböztették a „rendesen folyó kiadások”-at (személyzet havi fizetése), a vezető színészeknek és színésznőknek járó jutalmi járandóságokat és az elegyes kiadásokat (írói díjak, jelmez- és díszletvásárlások, épület karbantartása stb.). 1839 májusát szintén adóssággal zárták, a bevétel 12 723 váltóforint 19½ krajcár, a kiadás pedig 15 474 váltóforint 58 krajcár volt.⁷

Sokat áldoztak a társulat gyarapítására és a műsor színvonalának emelésére, elsődleges céljuk az volt, hogy ugyanolyan vegyes profilú, változatos repertoárt alakítsanak

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (a továbbiakban: PML) IV. 7: Pest-Pilis-Solt Vármegye Színészeti Választmányának iratai, 5. doboz.

ki, mint amilyen a Pesti Német Színház műsorpolitikáját jellemezte. Az operajátszás feltételeinek biztosítása érdekében készek voltak évi 5000 pengőforintért szerződteni a már Európa több részén jó hírnevet szerzett szoprán énekesnőt, Schodel Jánosné Klein Rozáliát.⁸ Évi 1000 pengőforintos fizetéssel a zenekar közvetlen irányítója Erkel Ferenc lett.⁹ A zenei részleg vezető egyéniségeinek javaslatára növelték az énekkar létszámát, és külföldi zenészeket szerződtek.¹⁰ Támogatták a színházi üzemmenet szakosodását is: „a szini mutatványok’ pontos” előadása érdekében felvettek egy kellékest,¹¹ Fánecy Lajos színészt pedig többletfizetés fejében ruhatári felügyelőként is alkalmazták, miután „A Választottsági tagok magok tapasztalván, milly sok féle hibát követnek el a színészek az öltözködésben”.¹² A színház népszerűsítése érdekében megkezdődött a jótékonyági előadások tartása: az 1838. március 6-i előadás bevételének kétharmadát a Pesti Jótékony Nőegyletnek ajánlották fel.¹³ Ugyanakkor az már az induló évben, az 1838. márciusi árvíz idején kiderült, hogy a szükséges fejlesztések végrehajtása túlköltekezéssel járt, a választmánynak nemigen van megtakarítása. Az árvíz okozta károk helyreállítása és a színház egy hónapi bezárása miatt olyan nehéz anyagi helyzet alakult ki, hogy a további munkát csak az egyik választmányi tag, Ilkey Sándor által nyújtott magánkölcson tette lehetővé.¹⁴ Az anyagi lehetőségek korlátai a napi szintű kiadásokat illetően is megmutatkoztak, a választmány állandó takarékoskodásra törekedett. Amikor például 1838 januárjában „Szóba jöven: mennyire szükséges lenne a rossz időkben az előkelő színésznek számára bér kocsit tartani”, elzárkóztak attól, hogy egy bérkocsis havi 150 váltóforintért az otthonuktól a színházig és vissza rendszeresen szállítsa a művésznőket, kizárólag azt engedélyezték Bajzának, hogy „csak a legszükségesebb esetekben assigaljon bér kocsist, ’s azt naponként fizettesse ki”.¹⁵ De ugyanígy gondolkodtak akkor is, amikor „Gillyén Sándor sugó azt kéri: hogy mivel minden rendezett színházaknál az ügyelőnek és Sugonak télére bekes, vagy Bunda adatik ez részére is resolvaltassék”. A kérést ugyan nem utasították el, de a határozatban rögzítették, hogy téli kabát csak akkor jár a sugónak, ha Bajza József megbizonyosodik róla, hogy azt a Pesti Német Színház is biztosítja a saját munkatársának, illetve „az a sugonak nem tulajdona, hanem a Ruhatárhoz tartozó leend”.¹⁶

⁸ A színészeti választmány 1837. december 15-én tartott ülésének jegyzőkönyve = *Dokumentumok a Nemzeti Színház... i. m.*, 147-148.

⁹ A színészeti választmány 1838. január 17-én tartott ülésének jegyzőkönyve = *Uo.*, 154.

¹⁰ A színészeti választmány 1838. május 5-én és május 11-én tartott ülésének jegyzőkönyve = *Uo.*, 181-182, 185, 558-560.

¹¹ A színészeti választmány 1837. augusztus 23-án tartott ülésének jegyzőkönyve = *Uo.*, 119.

¹² A színészeti választmány 1837. szeptember 17-én tartott ülésének jegyzőkönyve = *Uo.*, 124-125.

¹³ A színészeti választmány 1838. április 29-én tartott ülésének jegyzőkönyve = *Uo.*, 176, 550.

¹⁴ A színészeti választmány 1838. május 11-én tartott ülésének jegyzőkönyve = *Uo.*, 186.

¹⁵ A színészeti választmány 1838. január 16-án és február 1-jén tartott ülésének jegyzőkönyve = *Uo.*, 153, 158.

¹⁶ A színészeti választmány 1838. január 18-án tartott ülésének jegyzőkönyve = *Uo.*, 156.

A megszorítások mellett az igazgatóválasztmánynak még azzal is számolnia kellett, hogy a színházon évek múltán is 124 252 váltóforint 9½ krajcár építési teher volt. Előzetesen úgy gondolták, hogy az eredetileg kijelölt határnapig, az 1841 áprilisában kezdődő új évad kezdetéig boldogulnak a színház fenntartásával, de végül 1840 júniusában maguk kezdeményezték az országos felügyeletbe való átadás mihamarabbi megkezdését. 1841. január 1-jétől az igazgatóválasztmány helyébe az országos kiküldöttség által kijelölt kormányzóválasztmány került. Ez a testület szintén megyei tisztviselőkből állt, és közülük kerültek ki a színészeti igazgatók is. Az első néhány hónapban a napi ügyek intézését gróf Ráday Gedeonra, 1841 húsvétjától 1842 decemberéig pedig Simontsits Jánosra bízta.¹⁷ Az átvétel során nyilvánvalóvá vált, hogy az intézmény veszteségesen működik, ehhez idővel hozzájárult többek között az egyre szegényesebb műsorkínálat (csökkent az eredeti magyar nyelvű darabok száma, akadozott az operajátszás, miután Schodelné távozásával újra énekesnőhiány lépett fel), illetve az is, hogy Simontsits szakmai hozzáértésének hiánya miatt a prózai tagozat és a régi énekes színészek körében „felerősödtek a vándorszínészeti reminiszcenciák” (egykor közülük került ki az igazgató, ők vitték az ügyeket).¹⁸ Amikor Simontsits 1842 szeptemberében beadta felmondását, a kormányzóválasztmány pályázatot hirdetett a színház bérbeadására.¹⁹ Bérelőigazgatónak hárman jelentkeztek: Bartay Endre zeneszerző, a Pestvárosi Énekiskola egyik alapítója és első igazgatója, Pokorny Ferenc német színigazgató és Szekrényessy József ügyvéd.

A választmány 1843. január 1-jén Bartayt bízta meg az igazgatással. Az egykorú sajtó meglehetősen ritkán méltatta a színházvezetők érdemeit, esetében azonban kivételt tett: „a jutalomdíjak és tantiémek’ behozatala, egykét eredeti új dalmú’ fényes sikere, Szigligeti’ népszerű darabjai, derék Schodelnének’ jelessége, gyakorlott karmesterünk’ ügyessége, Füredy’ (gyönyörű hangjával előadott) kedvencz népdalai”²⁰ Bartay a megyei tisztviselőkhöz képest valóban hozzáértőbb igazgatónak bizonyult, ő volt az, aki kiemelte a Nemzeti Színházat a „feudális színpártolás gyakorlatából”. Vezetése alatt komoly bevételek származtak a bérlet- és napi jegyeladásokból, ami az országgyűléstől kapott szubvencióval kiegészülve az addigiaknál kedvezőbb gazdasági helyzetet jelentett. A színház egyre változatosabb műsorkínálattal jelentkezett, a repertoárban új színjátéktípusok jelentek meg (krónikásdráma, népszínmű, politikai vígjáték,

¹⁷ KERÉNYI Ferenc, *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)*, Bp., Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2002, 145–147.

¹⁸ KERÉNYI Ferenc, *A Nemzeti Színház a polgári forradalom előestéjén (1840–1848) = Magyar színháztörténet 1790–1873*, szerk. KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 1990, 285. A kialakult helyzetet jól érzékelteti az egyik vezető színész, Egressy Gábor 1841. március 29-én írt levele: „Soha még illy brutális marhák kezében nem volt ügyünk, mint most ezen alválasztmánynál. [...] Nincs Igazgató, mert Ráday most kilép. Májusban Pestmegyében tisztújítás, Simontsits kimaradand, bizonyosan ez a számár lesz igazgatónk” (SZENTIMREI Jenő, *Egressy Gábor ismeretlen levelei*, *Igaz Szó*, 4(1956), 12. sz., 1881).

¹⁹ FRÁTER Pál, *Hivatalos tudósítás a nemzeti színház’ igazgatása iránt*, *Athenaeum*, 6(1842), 37. sz., 295–296.

²⁰ N. N., *Néhány őszinte szó a Nemzeti Színházról*, *Honderü*, 4(1846), 25. sz., 482.

nemzeti opera), és sikerült növelni a művészi személyzet létszámát is.²¹ Schodelné visszaszerződtesének köszönhetően kimagasló jövedelem származott például Erkel Ferenc *Hunyadi László* című operájából. Az először 1844. január 27-én előadott opera a bemutató évében, tizennégy előadással, 8318 váltóforint 16 krajcár bruttó bevételt hozott. Néhány hónappal korábban, a pályázat útján született Szigligeti-darab, a *Szökött katona* még ennél is magasabb összeggel, 8631 váltóforint 8 krajcárral gyarapította a kasszát.²² Ám a nagyszabású törekvések, a fejlesztéshez szükséges személyi és tárgyi feltételek gyors léptékű megteremtése sokkal több pénzt emésztett fel, mint amennyi bevételt a közönség hozott. Így Bartay hiába ért el látványos eredményeket, a felhalmozódó adósság miatt 1845. január 18-án lemondásra kényszerült.

A helyét átvevő Ráday 1837 és 1840 között a színészeti választmány tagjaként, illetve egy ideig színészeti igazgatóként már szerzett némi szakértelmet és vezetői tapasztalatot, de az üzemmenet irányítását lényegében színházi szakembereknek adta át. Főigazgatóságának kezdetén a vezető beosztású munkatársak részvételével tanácsadó testületet hozott létre, amely elnöke alatt hetente ülésezett, hogy döntsön a napi ügyekről, illetve megvitassa a felmerülő személyügyi kérdéseket. 1849. július 1-jéig tartó főigazgatósága alatt alapvető változások történtek. Növelték a színészek, az énekesek, a zenészek és a kardalnokok számát, az önálló baletteladások biztosításához bécsi táncosnőket szerződtek. Emelték a fizetéseket, a kezdeti években a vezető színészek havonta 56 pengőforintot kerestek, az évtized végére már ennek több mint kétszeresét, 133 pengőforint 20 krajcárt. Egyre több művészt megilletett a jutalmi járandóság, gyakrabban hívtak külföldi vendégművészeket, a technikai és gazdasági személyzetet illetően lehetőség nyílt a foglalkoztatottak számának növelésére, a korábban hiányzó munkakörök pótlására. Egy bécsi színházi ügynök foglalkoztatásával gördülékenyen folyt a külföldi színdarabok és operák beszerzése.²³ A folyamatos fejlesztések mellett maradt pénz a színház belső terének átépítésére is, kisebb átalakításokkal kényelmesebbé tették a nézőteret (felújították a zártszékeket, a második emeleten két új páholyt csináltattak, a földszinti hátsó páholyok elé támlás székeket rakattak stb.).²⁴

A bevételek és a kiadások nagyságrendjéről, pontos összegéről a pénztári főkönyvek tájékoztatnak. Az 1846. április 1. és 1847. március 31. közötti évad költségvetésének áttekintéséből látszik, hogy az országgyűléstől szubvencióként kapott 21 600 pengőforint komoly tétel volt a színház működtetésében. Az évadban az intézmény összbevétele az „országos segedelem”-mel együtt 115 825 pengőforint 47 4/5 krajcár volt, összkiadása pedig 120 392 pengőforint 5 1/2 krajcár.²⁵

²¹ KERÉNYI, A *Nemzeti Színház a polgári...*, i. m., 284–288. Az idézet: 288.

²² Országos Széchényi Könyvtár Színház történeti és Zeneműtár (a továbbiakban: OSzK SzT), *Nemzeti Színház kötetes iratok: Pénztári napló: Színdarabok szerinti bevételi napló*, 621. A *Szökött katonát* 1843-ban tízszer játszották.

²³ *Dokumentumok a Nemzeti Színház...*, i. m., 69–117, 187–255, 284–454, 561–741.

²⁴ KERÉNYI Ferenc, *A Nemzeti Színház és közönsége (1845–1848)*, ItK, 84(1980), 4. sz., 429–431.

²⁵ Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény (a továbbiakban: FSzK BGy), Bf 0910/292, II.

Bevételek	
páholybérletből	21 080 pengőforint
„földszinti bemenet”-ből	1646 pengőforint 59 4/5 krajcár
a földszinti zártszékek bérlőitől	2912 pengőforint 8 krajcár
a másodemeleti zártszékek bérlőitől	18 pengőforint
bérletes előadások napi jegyeladása	34 777 pengőforint 58 krajcár
bérletszünetes előadások napi jegyeladása	33 790 pengőforint 42 krajcár
„országos segedelem”	21 600 pengőforint
Kiadások	
személyzet fizetése	77 486 pengőforint 15 krajcár
jutalmi járandóságok	6136 pengőforint 53 ¼ krajcár
írói díjak	3934 pengőforint 18 17/20 krajcár
vendégfellépők honoráriumai	14 374 pengőforint 48 krajcár
jótékonyági előadások (14 darab)	1869 pengőforint 44 ½ krajcár
könyvtári költségek (színművek és operák beszerzése)	1049 pengőforint
ruhatári költségek	5865 pengőforint 56 ¾ krajcár
díszletvásárlás	2538 pengőforint 42 ¼ krajcár
pénztári költségek (pénztári nyomtatványok, jegyek nyomtatása stb.)	163 pengőforint 56 krajcár
irodai költségek (levélfeladás, útiköltségek, könyvkötés, szerepek kiírása stb.)	1132 pengőforint 28 4/5 krajcár
fűtés (tüzelőanyag, illetve annak kiszállítása és felvágása)	709 pengőforint 12 krajcár
épület karbantartása	5130 pengőforint 53 1/10 krajcár

A jogdíjrendszer kialakulása

Amikor 1837. augusztus 22-én a Pesti Magyar Színház megkezdte működését, még nem született törvényi rendelkezés a szellemi tulajdon védelméről. Az írói jogokról szóló első törvényjavaslatot csak évekkel később, 1844-ben dolgozták ki Toldy Ferenc kezdeményezésére a Kisfaludy Társaság tagjai.²⁶ A színház irányítását vivő igazgatóválasztmány így a megnyitást megelőzően nem is rendelkezett arról,

²⁶ A hatvanhárom paragrafusból álló javaslatot Szemere Bertalan követ véleményezte és egészítette ki az írói és zenei művek tulajdonjogán túl a vizuális alkotások jogának védelmével. A beadványt az alsótábla módosítás nélkül, a főrendek csekély módosítással elfogadták. Az uralkodó észrevételeinek megvitatására azonban már nem jutott idő, így a törvényjavaslatot V. Ferdinánd nem szentesítette. Miután 1846-ban Ausztria elfogadta a saját szerzői jogi törvényét, a helytartótanácsnak az osztrák pátens figyelembevételével új törvényjavaslatot kellett kidolgoznia. 1847-ben újabb törvényjavaslatot nyújtottak be az országgyűléshez, tárgyalására viszont már nem került sor. A témáról lásd: VÖLGYESI Orsolya, *Egy siker kudarca:*

hogy a színműírókat, zeneszerzőket és fordítókat milyen szerzői jogok illetik, és kapnak-e majd honoráriumot. Az üléseikről fennmaradt jegyzőkönyvek szerint ez csak azután került napirendre, hogy „Felolvastatott Vörösmarty Mihály Úrnak az eredeti Drámairók serkentése iránt a Választmány elébe terjesztett javallata”²⁷

Magának az 1837. december 20-án megvitatt javaslatnak a szövegét nem ismerjük, de az arra érkező határozat, illetve az *Árpád ébredése* tiszteletdíjával kapcsolatos korábbi jegyzőkönyvi bejegyzés mind a keletkezésére, mind a tartalmára vonatkozóan ad támpontokat. Az igazgatóválasztmány egy meg nem nevezett tagja bő három hónappal a megnyitó után, az 1837. december 11-én tartott ülésen „Emlékezetbe hozatván, Vörösmarty Mihály Úr a színház kinyitása alkalmára készített előjátékért azon erköltsi jutalmon kívül mi szerént ezen Választmány magát a tisztelt Úr lekötelezettjének érzi mind ezideig semmi egyébbel megtisztelve nints részére az említett előjáték eladott példányai árából 100 pengő ft rendeltetett Igazgató Úr által kifizettetni”²⁸ Vörösmarty az „eredeti Drámairók serkentése”-re vonatkozó javaslatát e döntés megszületését követően, valamikor december 15. és 19. között írta, a választmány ugyanis december 11-e után legközelebb 15-én ülésezett, és az aznapi jegyzőkönyv szerint a tagok akkor még nem tudtak róla. December 11-éig az *Árpád ébredését* négyszer játszották (augusztus 22., 23., 27. és november 23.),²⁹ és bár Vörösmarty a száz pengőforintot csak 1838. február 7-én kapta meg,³⁰ bizonyára már decemberben értesült arról, hogy a drámai prólógus után csak egyszeri jövedelem illeti. Bajzától, aki a Pesti Magyar Színház első színészeti igazgatójaként *Athenaeumbeli* szerkesztőtársa és szűkebb baráti körének tagja volt, azt is megtudhatta, hogy a tiszteletdíjnak szánt összeget nem az előadásokból befolyt jövedelem alapján állapították meg, hanem abból a pénzből fizetik ki, amit a mű első, a nyitó előadással egyidejűleg a színházi jegypénztárnál árusított kiadása hozott. Mivel Szigligeti Edétől tudjuk, hogy „Budán a fordítmányokat jutalmazták, de – mi legfurcsább – az eredeti darabokat nem”³¹ feltételezhetjük, hogy Vörösmarty a beadvány megírásakor nem magát a pénzt kevesellte (az igen tekintélyes összegnek számított), hanem az ellen volt kifogása, hogy a Pesti Magyar Színház a szerzők honorálását illetően nem lépett előbbre a várszínházi gyakorlathoz képest,³² és az *Árpád*

Kuthy Lajos pályafutása, Bp., Argumentum, 2007, 24-31. – LEGEZA Dénes, *A kiadói szerződés története: A reformkortól 1952-ig*, Szeged, Iurisperitus, 2018, 32-34.

²⁷ A színészeti választmány 1837. december 20-án tartott ülésének jegyzőkönyve = *Dokumentumok a Nemzeti Színház... i. m.*, 152.

²⁸ A színészeti választmány 1837. december 11-én tartott ülésének jegyzőkönyve = *Uo.*, 145. Az idézett jegyzőkönyvnek csak a töredéke maradt ránk, a címlapja nem, ahol a jegyző felsorolta a jelenlévők nevét. Az adott nap felterjesztéseiből csak annyi derül ki, hogy Fáy András és a választmány által színészeti igazgatónak kinevezett Bajza József jelen volt.

²⁹ *A Nemzeti Színház műsorlexikona 1837-től 1941-ig*, összeáll. HAJDU Algernon László, előszó HARASZTI Emil, Bp., Kefelevonat, 1944, 2.

³⁰ PML IV. 7: Pest-Pilis-Solt Vármegye Színészeti Választmányának iratai, 2. doboz.

³¹ SZIGLIGETI Ede, *A dráma és válfajai*, Bp., Athenaeum, 1874, 491.

³² A budai Várszínházban Vörösmartynek két darabját mutatták be, a *Kincskeresőket* és a *Vérnászt*.

ébredésének díjazása csak egyedi, alkalmi gesztus volt. A javaslatára érkezett határozat szerint a költő által megfogalmazottak lényegében megegyeztek azzal, amit Bajza József a testület utasításának megfelelően több lapban³³ is megjelentetett: „A' benn elő terjesztett javallat a' Választmány által el fogadtatván olly útasítással adatik ki Igazgató Bajza József Úrnak: hogy azt ki vonatósan idő haladék nélkül olly hozzá adással iktassa bé a' hazai hír[lapokba: hogy azok is, kik] eredeti daljátékot vagy [paró]diát irnak, hasonló díjra [tart]hatnak számot”.³⁴ A Vörösmarty által írt szabályozás kiegészített változatát legkorábban, december végén az *Athenaeum* és a *Tudományos Gyűjtemény* közölte:

- 1.) Minden új eredeti színdarab, melly a' pesti színpadon leendő előadás végett nyujtatik be az igazgatóhoz, egy e' végre kinevezett választmány által szigorúan megvizsgáltatván, ha hatást ígér, előadása meghatároztatik, 's ekkor az író az előadási tiszta haszonbol egy egész bevételt nyer, illy felosztással: Az első előadásból 1/5, a' másodikból 2/5, a' harmadikból ismét 2/5 része fizettetik ki a' tiszta haszonnak.
- 2.) Bérszűnettel adassék-e az elfogadott darab vagy ne, különösen fog elhatározatni minden különös esetekben.
- 3.) Világszerte elismert remek művek' (milyen péld. Lear, Romeo) classicaí fordítása fél bevétellel jutalmaztatik, azon renddel mint az eredetiek.
- 4.) Ha az előadott eredeti színmű első előadásakor megbukik, az többé elő nem adathatván, az író természetesen csak az 1/5 nyeri: de ezt minden esetre.
- 5.) Új operák' muzsikája hasonló díjjal jutalmaztatik, mint az eredeti színműveké; textusának jutalma minden egyes esetben különösen fog elhatározatni.
- 6.) Az úgy nevezett parodiák, énekes bohózatok' stb. írója szinte egy egész bevétellel fog megjutalmaztatni, azon rendben, mint az eredeti színművek. A' muzsika-szerző jutalma illy műveknél minden egyes esetben különösen fog elhatározatni.
- 7.) Az eljátszott színművek' tulajdoni joga minden esetre az íróé marad, azaz; az író kinyomathatja, vagy eladhatja szabadon mint neki tetszik: de csak miután a' jutalom-előadások' ideje eltelt. Ha előbb nyomatja ki, elvesziti a' fenn kijelelt díjat; de más részről az igazgatóság is kötelezi magát, hogy a' három előadást egy éven túl nem fogja halasztani.
- 8.) A' fenn kitett módon megjutalmazott színműnek előadhatási jogát veendi meg a' pesti magyar színház' igazgatósága a' szerzőktől.³⁵

A szerzői jogokról is rendelkező szabályozás több mint egy évtizeddel megelőzte a törvényi intézkedést, hiszen Magyarországon először akkor lépett hatályba szellemi tulajdonnal kapcsolatos törvény, amikor 1852. november 29-én császári nyílt paranccsal bevezetésre került az osztrák polgári törvénykönyv. (A szerzői jogokról a 72. számú függelék rendelkezett).³⁶

³³ 1838. január 3-án a *Jelenkor*, január 5-én a *Hírnök*, január 6-án a *Hazai 's Külföldi Tudósítások*, január 11-én a *Honművész*, január 25-én a *Rajzolatok*, végül február 23-án a *Századunk*.

³⁴ A színészeti választmány 1837. december 20-án tartott ülésének jegyzőkönyve = *Dokumentumok a Nemzeti Színház... i. m.*, 152.

³⁵ *Athenaeum*, 1(1837), 53. sz., 841-842.

³⁶ LEGEZA, *i. m.*, 34.

Az igazgatóválasztmány a szabályozás kihirdetésekor tisztázta:

„Az eljátszott színművek’ tulajdoni joga minden esetre az íróé marad”, arról viszont csak egy későbbi és más típusú forrásból értesülünk, hogy az utolsó kitétel pontosan arra vonatkozott, hogy a színházi használatra készült másolat a harmadik előadást követően a részvénytársaság tulajdonába kerül. Egy Kerényi Ferenc által talált kifizetési bizonylaton, amelyet 1839. május 8-án Szigligeti *Aba* című drámájának harmadik előadása után állítottak ki, az szerepel, hogy „ezennel a’ dráma a’ részvény társaság tulajdonává lett.”³⁷ A választmány akkor is tulajdonosi minőségben tüntette fel a részvénytársaságot, amikor az 1839. január 23. és 26. között tartott ülésén a kéziratosszínházi másolatok esetleges sokszorosításáról rendelkezett: „Az országban létező magyar Színész Társaságok igazgatóságai értesíteni rendeltettek: hogy a’ Pesti magyar Színház fentartására össze áll[!]t részvény társaságtól megbízott választmányi igazgatóság, minden színi darabokat, mik kívántatni fognak, csupán a’ leíratási költségek’ megtérítése mellett, kész kiadni.”³⁸

Mai szemmel nézve úgy tűnhet, hogy ezzel a gyakorlattal a színház a szerzőket hátrányos helyzetbe hozta, a korabeli színjátszás viszonyai között viszont ez volt a leghatásosabb módja annak, hogy a vidéki társulatok repertoárja megújuljon, korszerűsödjön.³⁹ Az együttesek többsége napról napra élt, szűkös anyagi lehetőségeik miatt nem tudtak volna jogdíjat fizetni a szerzőknek, és legkönnyebben szakmai kapcsolataik révén juthattak hozzá a művekhez. A legtöbb szerző ráadásul színházi használatra szánta a darabját, nem is gondolt, gondolhatott arra, hogy az nyomtatásban megjelenhetne. A színművek megjelentetésére általában csak a már népszerű, nevesebb szerzők törekedtek, és bár a Magyar Tudós Társaság *Eredeti Játékszín és Színműtár* címmel indított könyvsorozataiban felkarolta az irodalmi eliten kívül eső drámaírók műveinek kiadását is, a bemutatott művek számához képest igen kevés jelent meg nyomtatásban.⁴⁰ Az 1834 és 1846 között kiadott *Eredeti Játékszín* a Pesti Magyar Színház megnyitását

³⁷ KERÉNYI Ferenc, *Drámairodalmunk kérdései a Pesti Magyar Színházban*, Forrás, 37(2005), 6. sz., 72.

³⁸ A színészeti választmány 1839. január 23-án és 26-án tartott ülésének jegyzőkönyve, PML IV. 7-a: Pest-Pilis-Solt Vármegye Színészeti Választmányának iratai, 1. doboz.

³⁹ Ez a gyakorlat évtizedekig megmaradt, még az 1860-as években is jellemző volt az, hogy a vidéki társulatok vagy színészek a Pesten újonnan bemutatott magyar nyelvű színdarabokat nem közvetlenül a szerzőktől, hanem a Nemzeti Színháztól szereztek meg. „Jutalomjátékom a jövő hó első szombatjára esik, ha lehetséges, kérem édes apám írassa le nekem ez alkalomra Szigligeti »Bujdosó kurucz« című darabját, itt gyakran emlegetik” (Egressy Árpád Egressy Gábornak, Pápa, 1864. május 20. = *„Iráatok a mi tollatokra jön?”: Egressy Gábor családi levelezése (1841-1865)*, kiad. SZALISZNYÓ Lilla, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2017, I, 581). De a 19. század második felében már olyan példával is találkozunk, amikor vidékről magát a drámaírórt keresik fel. Szigligeti Ede 1868-ban a következőket írta E. Kovács Gyulának: „Küldöm a Trónkeresőt, Pesten mintegy novemb. 15-ke körül adják, tehát ott csak 16-a után adható. Ha csupán kegyed egyszer adja jutalomjátékul, ára 20 ft. Ha az igazgató átveszi, s az előadási jog rászál (!) 50 ft. Intézze el kegyed vele. Amint a pénzt kapom, az engedélyt a szerint kiállítva küldöm” (*Szigligeti Ede levelei (Második, befejező közlemény)*, kiad. SOLT Andor, ITK, 52(1942), 2. sz., 192).

⁴⁰ Ezek mellett egy rövid ideig létezett még a Vahot Imre és Obernyik Károly szerkesztette *Nemzeti Színműtár* címmel kiadott könyvsorozat is az 1840-es évek közepén. A szerkesztőknek mindössze három kötet sikerült kiadniuk.

követően, 1837-től kezdve tizenkét kortárs magyar darabot jelentetett meg. A Nagy Ignác szerkesztésében megjelenő *Szinműtár* a fordításoknak adott nagyobb teret: az 1839 és 1843 között összesen ötvenhat füzettel jelentkező sorozat harmincnyelv fordítást és tizennyolc eredeti drámát (köztük a *Bánk bánt*) közölt.

A vármegyei időszakot illetően a színpadi jelenlét – könyvpiaci jelenlét viszonya legjobban talán Vörösmarty *Marót bán* című szomorújátékának példájával illusztrálható.⁴¹ Ismeretes, hogy a költő elesett az 1838. május 19-én bemutatott színmű harmadik előadása után járó részesedéstől, mert addigra a szomorújáték megjelent nyomtatásban.⁴² A kiadás körülményeit részleteiben ugyan nem ismerjük, de annyi bizonyos, hogy nem szerzői kiadásról volt szó, a szükséges pénzt Vörösmarty tisztelői adták össze, a szerkesztést pedig az általuk felkért Bajza József intézte.⁴³ Vörösmarty bizonyára tudott a dolgról (legkésőbb a sajtóban olvasható róla), bár közreműködőként nem feltétlenül volt rá szükség. Ha a kiadási folyamat még Bajza igazgatósága alatt megkezdődött, akkor nem kellett a szerzőtől elkérni a kéziratot, a nyomda akár az arról készített színházi másolat alapján is dolgozhatott. Azt nem tudjuk, hogy a szeptember 10-re kitűzött harmadik előadást mennyivel előzte meg a kötet megjelenése (a műsorrendet egy hónappal előre készítették), a *Figyelmező* augusztus 7-én még „sajtó alatt” lévőként írt róla.⁴⁴ Ahhoz, hogy Vörösmarty biztosan megkapja a harmadik előadás tiszta jövedelmének 2/5 részét, a kiadást legkésőbb 1839 júniusára kellett volna ütemezni, hiszen a korábban idézett szabályozás szerint a választmány az ismétléseket előre nem garantálta, továbbjátszás esetében pedig csak annyit ígértek, hogy egy éven belül sor kerül az első három előadásra. A *Marót bán* május 19-i (bérletszünetes) bemutatójának 479 váltóforint 5 krajcáros bevétele nem volt kimagasló,⁴⁵ és mivel a második (bérletes) előadás szorosan követte (május 23.), az akkor még igazgatóként működő Bajza nem is tette bele a júniusi repertoárba,⁴⁶ valószínűleg attól tartva, hogy az újbóli gyors ismétlés miatt a közönség ráun a darabra.⁴⁷ Ha a harmadik előadás kevés napi bevételt hoz, az nemcsak a színház kasszájára nézve rossz, hanem a szerzői 2/5 is nagyon szerény összeg lesz. De a Pesti Magyar Színház pénztári naplója szerint az első években egyébként is az volt a gyakorlat, hogy a kevésbé sikeresnek mutakozó

⁴¹ A *Marót bánnal* szinte egyidejűleg bemutatott és nyomtatásban megjelenő *Gyászvitézeket* azért nem hozom példaként, mert a Szigligeti-darab kapcsán nem maradt fenn olyan forrás, amely számot adna a nézőszámokról. E darab esetében csak a bruttó bevételekről tudunk.

⁴² VÖRÖSMARTY, *Drámák* 5, i. m., 625.

⁴³ A kiadással kapcsolatban lásd: GERE Zsolt, *Vörösmarty könyvkiadási gyakorlatának néhány jellemzője*, *Studia Litteraria*, 60(2021), 3–4. sz., 108–113.

⁴⁴ *Figyelmező*, 2(1838), 31–32. sz., 520.

⁴⁵ OSZK SzT. Nemzeti Színház kötetes iratok: Pénztári napló: Színdarabok szerinti bevételi napló, 620.

⁴⁶ A műsorrend összeállítását az igazgatóválasztmány Bajza kezébe adta. Bajza 1838. június elején mondott le, a júniusi műsorrendet tehát még az előző hónapban ő készítette el. Vö. *Dokumentumok a Nemzeti Színház... i. m.*, 17, 20.

⁴⁷ Erre vonatkozóan egy későbbi, Bajza aligazgatóságának idejéből származó példa: Bajza József Szigligeti Edének, Pest, 1848. január 25. = *Uo.*, 104, 412.

művek esetében az első és a harmadik előadás között hónapok teltek el (ráadásul jött a nyár, olyankor mindig kevesebben jártak színházba).⁴⁸ A további ismétlések pedig mindig a soron következő előadás jövedelmétől függtek, vagyis kiszámíthatatlan volt, hogy színre kerül-e még a darab, és ha igen, mikor. Bajzának 1838 júniusától már nem volt beleszólása⁴⁹ a műsorrend összeállítására, nem tudhatta, mikor fogják újra játszani a *Marót bánt*. Az összegyűlt pénzzel viszont illet mihamarabb elszámolnia, hiszen a sajtóban is megjelent a készülő kiadás híre, és valószínű, hogy a támogatók sem vették volna jó néven, ha sokáig kell várniuk az általuk finanszírozott kötet megjelenésére. Emellett kevésbé markánsan, de belejátszhatott a kiadással kapcsolatos döntésbe az is, hogy a szerző a harmadik előadást követően már nemigen számolhatott a vidéki színgazgatókkal, színészekkel potenciális vásárlóként, miután a darabok színházi másolatát gyorsabban megszerezhették az igazgatóválasztmánytól. (Sárosy Gyula éppen a *Marót bán* kapcsán panaszkodott arról, hogy „a’ megrendeltetni szokott könyvek, könyváros’ útján [Eperjesre], csak két három hónapok alatt érkeznek meg”.⁵⁰)

Fehér Géza szerint „A *Marót bán* első kiadásának sikere együtt halad a darab ismételt előadásaival. [...] A könyv is kelendő lehetett a két előadás híre miatt, amit csak növelt a harmadik és negyedik előadás”.⁵¹ A színpadi művek könyv alakban való megjelenésének az előadásokkal való összehangolását a Pesti Magyar Színház létrejöttete lehetővé. Ezt az új helyzetet mindjárt az *Árpád ébredése* kapcsán igyekeztek kihasználni, a darab a színpadi jelenléttel egyidejűleg nyomtatott formában is forgalomba került, árulták a színház pénztárában. Noha ez a kiadás még egyértelműen egy ünnepi

⁴⁸ Kuthy Lajostól a *Fejér és feketét* először 1839. február 19-én, harmadszor szeptember 5-én játszották. Balog István *Ludas Matyijának* első előadása 1838. december 20-án, a harmadik 1839. október 25-én volt. Jósika Miklóstól az *Adoriánok és Jenőket* az 1838. május 12-i bemutató után másodszorra csak 1839. február 15-én, harmadszorra 1841. január 31-én játszották. Természetesen lehet hozni olyan példákat is, amikor az ősbemutató és a harmadik előadás időpontja között csak néhány hét telt el. Ilyen esetekben általában elsőre (és másodszorra) is kiugróan magas jövedelmet hozott a darab (pl. a *peleskei nótárius*). A vármegyei igazgatás időszakában kivételes státuszban talán csak Szigligeti Ede volt, aki évente több új kortárs darabbal bővítette a repertoárt, nem melleleg titkárként és színészként a színház munkatársa is volt. Az ő művei esetében mindkét gyakorlat megfigyelhető, van, amikor rövid idő telik el az első és harmadik előadás között, van, amikor a többiekéhez hasonlóan hónapok. A *Gyászvitézeket* először 1838. június 8-án, harmadszorra augusztus 23-án játszották. (A darab nem jövedelmezett jól: a bérletszünetes bemutató 510 váltóforint 15 krajcárt, a bérletben adott második előadás 231 váltóforint 30 krajcárt, a szintén bérletes harmadik előadás 323 váltóforint 40 krajcárt hozott.) A *Pókaiakat* 1838. szeptember 19-én mutatták be, harmadik előadása december 15-én volt. Az *Abát* 1838. december 20-án adták először, a harmadik előadása 1839. május 1-jén volt. OSzK SzT. Nemzeti Színház kötetes iratok: Pénztári napló: Színdarabok szerinti bevételi napló, 620.

⁴⁹ Lemondását követően egy ideig még eljárta a színészeti választmány üléseire, de a színház napi működésére már aligha lehetett rálátása. (A választmány a műsorrendről Bajza igazgatósága alatt sem tárgyalt.) *Dokumentumok a Nemzeti Színház... i. m.*, 20, 30.

⁵⁰ Sárosy Gyula Vörösmarty Mihályhoz, Eperjes, 1839. március 10. = VÖRÖSMARTY Mihály *Levelezése 2: 1831–1855*, kiad. BRISITS Frigyes, Bp., Akadémiai, 1965 (Vörösmarty Mihály Összes Művei, 18), 112.

⁵¹ VÖRÖSMARTY, *Drámák 5, i. m.*, 593, 625.

alkalomhoz, a színházmegnyitóhoz kötődött,⁵² magát az eljárást a *Marót bán*nal szinte egy időben játszott és kiadott *Gyászvitézek* esetében is alkalmazták.⁵³ A Vörösmarty-darab esetében nem tudjuk, hogy ennyire összehangolt volt-e a kétféle médiumban való megjelenés (kik és hol árulták a hétszázötven példányban megjelent kötetet), viszont arra van forrásunk, hogy milyen létszámú és összetételű közönség láthatta a színházban. A harmadik és negyedik előadás kapcsán fennmaradt a pénzszedői napló, amely helyosztályonkénti bontásban követhetővé teszi, hogy az adott estéken mennyi volt az eladható jegyek és páholyok száma, illetve azokból mennyi fogyott el.

A színház a vármegyei években hozzávetőlegesen 2312 embert tudott befogadni (az állóhelyek nagy számát is figyelembe véve). A földszinten kilencszáz néző fért el, nagyrészt állóhelyek voltak, ülni a páholyokban (tizenhat darab, a 17–18. számú kettős páholy az uralkodóé, illetve a nádoré volt), a zártszékeken (százkilencven darab) és a padokon lehetett. Az első és második emeleten csak ülőhelyek voltak: az első emeleten tizennyolc elsőrangú páholy, a másodikon tizenkét másodrangú páholy, hetvenhat zártszék és kétszázötven hely a padokon. A karzat hétszáz fő befogadására volt alkalmas.⁵⁴

A <i>Marót bán</i> harmadik, 1838. szeptember 10-i előadásának napi jegyvásárlói		
helytípus	eladható jegyek, páholyok száma	eladott jegyek, páholyok száma
földszint (padok és állóhelyek)	900	159
második emelet (padok)	250	27
karzat	600	175
katonai	20	1
földszinti zártszék	183	32
második emeleti zártszék	76	10
nádori páholy	-	-
kaszinó páholy	-	-
elsőrangú páholy	5	1
másodrangú páholy	10	-

A napi jegyvásárlók 1838. szeptember 10-én az eladásra kínált kétezer-huszonkilenc szülő helyből négyszáznégyet, a tizenöt szabad páholyból pedig egyet vettek meg.

⁵² Az *Árpád ébredése* kiadásával kapcsolatban lásd: SZALISZNYÓ Lilla, *Egy alkalmi színmű mediális meghatározottságának vizsgálata: Az Árpád ébredése ősbemutatójának ismeretlen jelmezjegyzéke* = „Vendégek közt vendég”: *Poétikai örökség és szövegahagyomány: Vörösmarty az ezredforduló után*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2020, 337–338.

⁵³ GERE, Vörösmarty könyvkiadási..., i. m., 112.

⁵⁴ KERÉNYI Ferenc, *A Pesti Magyar Színház építése és megszervezése = Magyar színháztörténet...*, i. m., 229. A fennmaradt források szerint a karzat hétszáz helye közül általában csak hatszáz vagy hatszázötven jegyet kínáltak eladásra.

Háromszázharmincnyegen a legolcsóbb helyekre váltottak jegyet, legtöbben a karzaton voltak. A karzati jegy ára 15 krajcár volt, a földszinti padokra szóló jegyek és az állójegyek 1 váltóforintba, a másodi emeleti padokra szólók 40 krajcárba kerültek. Egy földszinti zártszéket 1 váltóforint 30 krajcárért, egy második emeleti zártszéket 1 váltóforint 20 krajcárért lehetett megvenni. Az elsőrangú páholyok ára 8 váltóforint volt.⁵⁵ Bérletet a páholyokra, a zártszékekre, valamint a további földszinti és második emeleti helyekre lehetett váltani.⁵⁶ A táblázat azt mutatja, hogy az elsőrangú páholybérletők közül majdnem mindenki fenntartotta ülőhelyét (harmincnyégyből huszonkilenc foglalt volt), az olcsóbb helyosztályokat bérletők közül viszont alig volt jelen valaki: a tizenkét másodrangú páholyból kettőt, a százkilencven földszinti zártszékből hetet, a hetvenhat második emeleti zártszékből pedig egyet sem foglaltak el. A forrás azonban a bérletesek esetében nem abszolút nézőszámot közöl, csak azt mutatja meg, hogy hányan tartották fenn bérelt helyüket az adott estére, nem pedig azt, hogy mennyien voltak ténylegesen a színházban.⁵⁷ Tudjuk, hogy a földszinti és első emeleti páholyok egy részét arisztokraták bérelték, akik bár pénzt áldoztak a magyar kultúra támogatására, az előadásokat csak időszakosan látogatták, szívesebben jártak a német színházba. A forrás nem részletezi azt sem, hogy a lefoglalt helyek közül mennyi volt fenntartva az előadásokat szabadjeggyel látogatható színházi munkatársak számára. Ha úgy számolunk, hogy a lefoglaltnak mutatott helyek mindegyikén ültek (a páholyokban négy-négy, a Nemzeti Kaszinó által bérelt páholyban huszonnégy fő), akkor az kétszázötvenöt néző. Ez a négyszáznégy napi jegyvásárlóval együtt hatszázötvenkilenc főt jelent, vagyis valamivel többet, mint negyedházat.⁵⁸

1838. október 1-jén a negyedik előadáson kevesebben voltak, és a helyosztályonkénti vásárlók száma is valamelyest eltért a korábitól.

Helytípus	Eladható jegyek/páholyok száma	Eladott jegyek/páholyok száma
földszint	900	72
második emelet	250	18
karzat	600	271
katonai	20	6
földszinti zártszék	177	11
második emeleti zártszék	73	-
nádori páholy	-	-

⁵⁵ Honművész, 5(1837), 70. sz., 557.

⁵⁶ Honművész, 6(1838), 27. sz., 205.

⁵⁷ Mivel ezekre a helyekre különböző bérleteket hirdettek, a páholyokra egy évre és fél évre, a földszinti és második emeleti zártszékekre, illetve egyéb helyekre egy, fél és negyedévre lehetett előfizetni, távolmaradásukat nem feltétlenül lehet azzal indokolni, hogy a második, májusi előadást már látták bérletben.

⁵⁸ PML IV. 7-a: Pest-Pilis-Solt Vármegye Színészeti Választmányának iratai, 5. doboz.

Helytípus	Eladható jegyek/páholyok száma	Eladott jegyek/páholyok száma
kaszinó páholy	-	-
elsőrangú páholy	8	-
másodrangú páholy	9	-

A drágább és közepes árú jegyek iránt most sem volt kereslet, tizenhét páholy biztosan üresen maradt, alig ült valaki a földszinti zártszékeken és a második emeleti helyeken. Feleannyian váltottak jegyet a földszinti padokra és állóhelyekre, mint szeptember 10-én. A karzaton viszont jelentősen megugrott a nézőszám, százötvenkilencről kétszázhetvenegyre emelkedett, ami azt jelenti, hogy az eladott háromszázhetvennyolc napijegynek több mint kétharmada ide szólt. (Szeptember 10-e és október 1-je is hétfői napra esett, így a karzati közönség számának gyarapodása nem indokolható az előadásnappal.) A bérletesek száma a szabadjegyesekkel együtt kétszázötvenhat fő lehetett (már ha elmentek), vagyis a negyedik előadást összesen hatszázharmincnégy néző láthatta.⁵⁹

A *Marót bán* első két előadásáról nem maradt fenn hasonló jellegű kimutatás, azt viszont tudjuk, hogy az ősbemutató bruttó bevétele bérletszűnetben 479 váltóforint 5 krajcár, a második előadásé bérletben 258 váltóforint 30 krajcár volt. A harmadik előadás 251 váltóforint 35 krajcárt hozott,⁶⁰ vagyis másodsorra, 1838. május 23-án hozzávetőlegesen annyian látták a művet, mint ahányan 1838. szeptember 10-én. (A szinte azonos bevétel miatt feltételezhető, hogy a helyosztályonkénti napi jegyvásárlók száma is megegyezett.) A bemutató alkalmával körülbelül 740 fő lehetett jelen, legalábbis a *Hamlet* 1839. november 16-i bérletszűnetes első előadásán, amelyet Egressy Gábor jutalomjátékként adtak, ennyien voltak, és a napi bevétel a Vörösmarty-darab ősbemutatójához hasonló összeg, 483 váltóforint 10 krajcár volt.⁶¹

Egy későbbi példa azt mutatja, hogy a kétféle médium bizonyíthatóan akkor volt pozitív hatással egymás kelendőségére, ha a darabot huzamosabb ideig játszották, és a nyomtatott példányok többsége még a színházi jelenléttel egyidejűleg elkelt. Nagy Ignác *Tisztújítás* című vígjátékát 1843. augusztus 5. és 1844. december 31. között csak a Nemzeti Színházban harmincegyszer vitték színre.⁶² (Bartay Endre igazgatóságának ideje.) Ezen idő alatt háromszor adták ki, és az első kiadás megelőzte a bemutató napját.⁶³ Az *Eredeti Játékszín* könyvsorozatban helyet kapó vígjáték 1843-ban

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ OSzK SzT. Nemzeti Színház kötetes iratok: Pénztári napló: Színdarabok szerinti bevételi napló, 620.

⁶¹ PML IV. 7-a: Pest-Pilis-Solt Vármegye Színészeti Választmányának iratai, 5. doboz. A *Hamlet* bérletszűnetes bemutatója alkalmával három páholyt nem értékesítettek, de mivel feltételezhető, hogy ott is ültek (elképzeltető, hogy a társulat tagjai szabadjeggyel), a lehetséges tizenkét személyt beleszámoltam a nézőszámába.

⁶² *A Nemzeti Színház műsorlexikona...*, i. m., 44.

⁶³ NAGY Ignác, *Nyilatkozat*, Pesti Divatlap, 4(1845), 18. sz., 293.

ötszáz példányban jelent meg.⁶⁴ A második kiadásról a sajtó 1844. március elején,⁶⁵ a harmadikról pedig október 20-án számolt be.⁶⁶ Az első négy előadásából a színháznak 2219 váltóforint 14 krajcár jövedelme származott.⁶⁷ Ez a Vörösmarty-darab négy előadása bevételének (1153 váltóforint 25 krajcár) kétszerese volt, ami mutatja a nézőszámok közötti nagy különbséget, Nagy Ignác javára. A *Marót bán* esetében ugyan nem tudjuk, hogy a hétszázötven példányból mennyit adtak el az 1838. szeptemberi harmadik előadást követően (szeptember 10-e után még október 1-jén és 1839. szeptember 12-én játszották),⁶⁸ de annyi bizonyos, hogy a 15 krajcárért jegyet vásárló karzati közönség nem lehetett komoly vásárlóerő a könyvpiacra.

A honoráriumszabályozás gyakorlati alkalmazása a vármegyei igazgatás időszakában

Az első szabályozás bevezetéséig öt szerző esett el a tiszteletdíjtól: Csató Pál, Gaál József, Fáy András, Szontagh Gusztáv és Munkácsy János.⁶⁹ Az igazgatóválasztmány ülésein esetleges kárpótlásukról ugyan nem esett szó, de a színházvezetés a jogdíjrendszer bevezetése után arra törekedett, hogy a drámaírókat kedvező helyzetbe hozza. Valószínűleg abból a tapasztalatból kiindulva, hogy a vezető színészek jutalmjatekának a meghirdetése általában erős közönségvonzó reklámfogásnak bizonyult, 1838 januárjától egy ideig ráírták a színlapokra, hogy „az előadás’ jövedelmének egy része a’ szerző jutalma”.⁷⁰ A színlapok szerint az első darab, amely a Vörösmarty által kidolgozott honorálási rendszernek megfelelően tiszteletdíjat kapott, Szigligeti Ede 1838. január 30-án bemutatott *Vazul* című történeti drámája volt.

A kortárs magyar nyelvű darabok színre kerüléséről a drámabíró bizottság döntött, amelyhez tematikai megkötés nélkül és folyamatosan be lehetett adni az alkotásokat. Az írókból és színészekből álló testület gyakorlatias elvet érvényesített a darabok véleményezésekor: az elbírálás elsődleges szempontjának a színi hatást jelölte meg.⁷¹

⁶⁴ *Tudománytár*. Literatúra, szerk. ALMÁSI BALOGH Pál, VIII, Buda, A' Magyar Kir. Egyetem' Betűivel, 1844, 198.

⁶⁵ *Világ*, 4(1844), 18. sz., 142.

⁶⁶ *Pesti Hírlap*, 4(1844), 397. sz., 724. Magának a könyvnek a címlapján 1845-ös évszám szerepel.

⁶⁷ OSzK SzT. Nemzeti Színház kötetes iratok: Pénztári napló: Színdarabok szerinti bevételi napló, 621.

⁶⁸ 1839 után legközelebb csak 1843. február 11-én játszották. *A Nemzeti Színház műsorlexikona...*, i. m., 18.

⁶⁹ 1838. január 30-ig Csató Páltól a *Fiatál házások, vagy megházasodtam* című vígjátékot hétszer, Gaál Józseftől a *Mátyás király Ludasont* kétszer, Fáy Andrástól a *Külföldieket* háromszor, a *Régi pénzeket* négyszer, Szontagh Gusztávól a *Magyar Bábel*t egyszer, Munkácsy Jánostól a *Garabonciás diákok* tízszer játszották. *A Nemzeti Színház műsorlexikona...*, i. m., 2-14.

⁷⁰ A tájékoztatás szerepel még Vörösmarty Mihály *Marót bán* című szomorújátékának 1838. május 19-i ősbemutatójáról számot adó színlapon is.

⁷¹ A színészeti választmány 1837. december 20-án tartott ülésének jegyzőkönyve = *Dokumentumok a Nemzeti Színház...*, i. m., 152.

Az ülésekről vezetett jegyzőkönyvek a kezdeti évekből hiányoznak, így nem tudjuk, hogy évadonként hány művel jelentkeztek náluk, de az követhető a műsorlexikonból, hogy a repertoár nagyobb részét ekkoriban még inkább a fordítások adták. A jogdíjrendszer megváltoztatásáig, 1842. február 2-ig háromszáznegyvenhét bemutatót tartottak, és ezek közül összesen negyvennyolc volt újonnan írt magyar nyelvű színmű.⁷² Avulási sebességük meglehetősen gyors volt, tartósan csak azok maradhattak műsoron, amelyek jól jövedelmeztek.⁷³ Három előadásnál többet mindössze tizenhat darab tudott elérni, és közülük is csak kettőnek az előadásszáma érte el, illetve lépte túl a tízet: Gaál Józseftől *A peleskei* nótárius és Balog Istvántól a *Ludas Matyi*. *A peleskei* nótárius az első évek legtöbbször játszott kortárs darabja volt, 1842. február 2-ával bezárólag huszonnyolcszor adták.⁷⁴ A legtermékenyebb szerzőnek már ekkoriban is Szigligeti Ede számított, az első években tizenhárom drámát írt, és ebből kilencnek az előadásszáma is meghaladta a hármat.⁷⁵

Műcím	Szerző	Előadások száma 1842. február 2-ig
<i>Vazul</i>	Szigligeti Ede	nyolc
<i>Adoriánok és Jenők</i>	Jósika Miklós	három (többet nem játszották)
<i>Szerelem és champagnai</i>	Gaál József	négy
<i>Marót bán</i>	Vörösmarty Mihály	öt
<i>A közös ház</i>	Fáy András	egy
<i>Gyászvitézek</i>	Szigligeti Ede	hat
<i>Tündér Ilona</i>	Munkácsy János	négy (többet nem játszották)
<i>Pókaiak</i>	Szigligeti Ede	hat
<i>Ariadne, a könnyelmű nő</i>	Kuthy Lajos	egy (többet nem játszották)
<i>Peleskei nótárius</i>	Gaál József	huszonnyolc
<i>Aba</i>	Szigligeti Ede	hat

⁷² *A Nemzeti Színház műsorlexikona...*, i. m., 15–37.

⁷³ Kivételt a jövedelmezőségi elvárás alól a klasszikus színművek jelentettek, nyilván műsorpolitikai okokból. A nemzeti drámairodalom nagyjainak műveit akkor sem vették ki a repertoárból, ha alacsony bevételt hoztak, legfeljebb ritkították az előadási alkalmakat. Kisfaludy Károly *Csalódások* című vígjátéka például csak az első két előadás alkalmával mondhatott magáénak nagyobb érdeklődést (1837. augusztus 23-án 494 váltóforint 10 krajcár – bérletben, november 10-én 309 váltóforint 5 krajcár – bérletben), 1838. július 13. és 1844. október 17. között hat előadásból három alkalommal is száz váltóforint alatti jövedelmet hozott. 1844 októbere után egy időre felfüggesztették a játszását, de 1848-tól kezdve ismét repertoárdarabbá vált, s éves vagy néhány éves szünetekkel egészen 1938. június 1-ig játszották (1938. január 28-tól Galamb Sándor átdolgozásában). *Uo.*, 2. – OSzK SzT. Nemzeti Színház kötetes iratok: Pénztári napló: Színdarabok szerinti bevételi napló, 620.

⁷⁴ *A Nemzeti Színház műsorlexikona...*, i. m., 22–24.

⁷⁵ *Uo.*, 15–37.

Műcím	Szerző	Előadások száma 1842. február 2-ig
<i>Ludas Matyi</i>	Balog István	tíz
<i>Jurista és kislány</i>	Beöthy Zsigmond	egy (többet nem játszották)
<i>Rontó Pál</i>	Szigligeti Ede	egy (többet nem játszották)
<i>Fejér és fekete</i>	Kuthy Lajos	három
<i>Szvatopluk</i>	Gaál József	egy (többet nem játszották)
<i>Halley üstököse</i>	Hazucha Ferenc	kettő
Én	Bethlen Ferenc	négy (többet nem játszották)
<i>Istenítélet</i>	Kunoss Endre	egy (többet nem játszották)
<i>Visegrádi kincskeresők</i>	Hazucha Ferenc	egy (többet nem játszották)
Romilda	Szigligeti Ede	négy (többet nem játszották)
<i>Ecsedi tündér</i>	Gaál József és Jósika Miklós	kettő (többet nem játszották)
<i>Tatárfutás</i>	Gaál József	egy (többet nem játszották)
Cillei Fridrik	Szigligeti Ede	hat
<i>Egyesüljünk, Füredi népbarát (egyfelvonásos előjáték)</i>	Nagy Ignác	egy (többet nem játszották)
<i>Ál Döbler</i>	Balog István	kettő (többet nem játszották)
Micbán családja	Szigligeti Ede	kilenc
<i>Egy fazekasnak pokolba vándorlása</i>	Balog István	egy
<i>Báthori Erzsébet</i>	Garay János	kettő (többet nem játszották)
<i>A vendégszerep</i>	Nagy Ignác	kettő (többet nem játszották)
Rózsa	Szigligeti Ede	hat
Ál Endre	Szigligeti Ede	négy
<i>Pazar fösvények</i>	Gaál József	kettő (többet nem játszották)
Az áldozat	Vörösmarty Mihály	öt
<i>Két Júlia</i>	Gaál József	egy (többet nem játszották)
<i>Kié a koncz?</i>	Henszlmann Imre	egy (többet nem játszották)
<i>Kegyenc</i>	Teleki László	egy
<i>Korona és kard</i>	Szigligeti Ede	kettő
<i>Dávid</i>	Szigligeti Ede	három
<i>Troubadur</i>	Szigligeti Ede	kettő

A vármegyei évekből olyan forrástípus nem áll rendelkezésünkre, amelyben az íróknak járó honoráriumokat vezették, de néhány kifizetési bizonylat és az egyes előadások nyers bevételét tartalmazó pénztári napló adhat némi támpontot a tiszteletdíjak nagyságrendjének és a kifizetések ütemezésének a megismeréséhez. Mivel 1840-ből

két olyan bizonylatot is találtam, ahol az előadások bruttó bevételéből napi költség gyanánt 48 váltóforintot vontak le,⁷⁶ a hozzávetőleges tiszta jövedelmeket, illetve azoknak az írókat megillető 1/5 és 2/5 részét ennek az összegnek a levonásával állapítottam meg. Eszerint Szigligeti Ede bő négy év alatt a tizenhárom darabban hozzávetőlegesen 2631 váltóforintot (≈ 1052 pengőforint) keresett. Az összeg több mint három és félszerese volt az évente kapott 720 váltóforintos (288 pengőforint) segédzsinési fizetésének. Gaál József hét darabjának tizenhárom előadása után hozzávetőlegesen 1496 váltóforintot jövedelemre tett szert. Kuthy Lajos a *Fejér és fekete* háromszori előadásával hozzávetőlegesen 151 váltóforintot, az *Ariadne, a könnyelmű nő* egyszeri színpadra állításával 110 váltóforintot (44 pengőforint) keresett. Beöthy Zsigmondot a *Jurista és kislány* bemutatójának bevételéből kb. 38 váltóforintot (15 pengőforint) kapott. Vörösmarty Mihály a *Marót bán* ősbemutatója után 86 vagy 87 váltóforintot (≈ 34-35 pengőforint) kaphatott, a darab 1838. május 23-án tartott második előadásának jövedelméből pedig hozzávetőlegesen 84-et.⁷⁷

Ha hihetünk Frankenburg Adolf emlékiratának, akkor a Nemzeti Színház kezdeti díjazása messze elmaradt a Pesti Német Színházétól. A visszaemlékezés szerint a már húsz éve sikeresen működő Pesti Német Színház az 1830-as évek második felében két bohózatért és egy vígjátékért 180 pengőforintot fizetett.⁷⁸ A 15 pengőforint ugyanakkor, amit például Beöthy a négyfelvonásos vígjáték tiszta jövedelméből kapott, az írói, szerkesztői fizetésekkel összehasonlítva nem volt jelentéktelen összeg. Lauka Gusztáv *Írói munkadíjak a harmincas és negyvenes* években című visszaemlékezése szerint a Magyar Tudós Társaság az eredeti munkák után ívenként 16 pengőforintot fizetett.⁷⁹ Pap Endrének kilenc hasáb novelláért és 3 2/3 hasáb versért az *Athenaeum* szerkesztői 10 pengőforintot adtak.⁸⁰ Frankenburgnak 1839-ben a *Pesther Tageblatt* rendes munkatársaként 25 pengőforint volt a havi fizetése.⁸¹ Kuthy az *Ariadne, a könnyelmű*

⁷⁶ Az egyik bizonylatot Szigligeti Ede *Micbán családja* című drámájának 1840. június 20-án tartott harmadik előadása után, a másikat Balog István *Miss Baba* című bohózatának 1840. február 23-i előadását követően állították ki. 1840 márciusában Szigligeti Ede *Cillei Fridrik* című darabjának előadásakor a napi költség 42 váltóforint 11 krajcár volt, vagyis feltételezhető, hogy a prózai darabok színrevitelekor a 48 váltóforintot nemigen lépte túl. Vö. PML IV. 7: Pest-Pilis-Solt Vármegye Színészeti Választmányának iratai, 5. doboz.

⁷⁷ OSzK SzT. Nemzeti Színház kötetes iratok: Pénztári napló: Színdarabok szerinti bevételi napló, 620. A Vörösmarty-darab ősbemutatója kapcsán Fehér Géza a bruttó bevétel alapján (a napi költségek levonása nélkül) tévesen 95,8 forintot állapított meg részesedésként. Fehér a második előadás bevételére vonatkozóan nem talált adatot. Vö. VÖRÖSMARTY, *Drámák 5, i. m.*, 625. Május 23-án a bruttó bevétel 258 váltóforint 30 krajcár volt.

⁷⁸ FRANKENBURG Adolf, *Emlékiratok*, Pest, Emich Gusztáv, 1868, II, 100.

⁷⁹ LAUKA Gusztáv, *Írói munkadíjak a harmincas és negyvenes években*, Koszoru, 1880, 4. sz., 73.

⁸⁰ SZALISZNYÓ Lilla, *Pennával teremtett egzisztencia (Vörösmarty Mihály és Bajza József megélhetési viszonyai 1837-1843 között)*, ItK, 116(2012), 2. sz., 200.

⁸¹ FRANKENBURG, *i. m.*, 104.

nő című négyfelvonásos szomorújátékával hozzávetőlegesen annyit keresett, mint amennyit Kölcsey Ferenc a *Parainesis* után az *Athenaeum*tól kapott.⁸²

Még kedvezőbb helyzetbe került a szerző, ha valamelyik színész jóvoltából darabja először jutalomjátékként került színre. Ilyen alkalmakkal az előadás biztosan bérletszünetben ment, és mivel a színház napokkal korábban hirdette a színlapon, hogy az adott művet melyik vezető színész javára adják, kiugróan magas jövedelemre lehetett számítani. Így mutatták be például Jósika Miklóstól az *Adoriánok és Jenőket* Fánicsy Lajos, Gaál Józseftől a *Peleskei* nótáriust Bartha Jánosné Meszlényi Anna, a *Tatárfutást* Megyeri Károly, a *Szvatoplukot* Fánicsy Lajos, Hazucha Ferencről a *Halley üstökös*t Szerdahelyi József jutalmául. Az *Adoriánok és Jenők* ősbemutatójának nyers bevétele 985 váltóforint 10 krajcár, a *Peleskei* nótáriusé 1104 váltóforint 25 krajcár, a *Tatárfutásé* 856 váltóforint 5 krajcár, a *Szvatopluké* 742 váltóforint 5 krajcár, a *Halley üstökösé* 728 váltóforint 50 krajcár volt.⁸³ Ez a gyakorlat különösen Szigligeti Ede számára járt előnyökkel, aki bennfentes színházi emberként rendszeresen számíthatott színésztársai kollegialitására: az 1838. június 8-án bemutatott *Gyászvitézeket* és az először 1839. január 25-én játszott *Rontó Pált* Bartha János,⁸⁴ az 1840. május 30-án színre vitt *Micbán családját* Laborfalvi Róza választotta jutalmául. De Szigligetinek kedvezett Lendvay Márton is, amikor 1840. június 8-án a *Micbán családját* adta vendégfellépése során. Az operaháború miatt egy ideig Pécsen és Kassán játszó színész alkalmi fellépése 1000 váltóforintnyi bevételt hozott a színháznak. A darabnak ez volt a második előadása, Szigligeti így hozzávetőlegesen 380 váltóforint (152 pengőforint) részesedést kapott.⁸⁵

A szerzők előadásonként kapták meg a részesedést, a színház a kifizetéssel nem várta be a darabok esetleges második és harmadik színrevitelét. A bizonylaton feltüntették, hogy mennyi volt az adott előadás bruttó bevétele (mennyi pénz folyt be a napi jegyvásárlásokból), mennyit vittek el a napi költségek (pl. világítás), és azt, hogy a nettó jövedelemből mennyi jár a szerzőnek. Az igazgató által aláírt magánokiraton rajta van a szerzők aláírása is és az, hogy felvették a pénzt. Az első években a kifizetésekre

⁸² SZALISZNYÓ, *Pennával teremtett...*, i. m., 200.

⁸³ OSzK SzT. Nemzeti Színház kötetes iratok: Pénztári napló: Színdarabok szerinti bevételi napló, 620.

⁸⁴ A *Gyászvitézek* kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a megjelentetéséhez szükséges pénz nagyrészt a Pesti Magyar Színház munkatársaitól érkezett. A támogatók között voltak színészek és énekesek (Bartha János, Éder Lujza, Egressy Gábor, Erkel József, Fánicsy Lajos, Frikk Fülöp, Konti Károly, Laborfalvi Róza, László József, Lendvay Márton, Megyeri Károly, Miskolczy Júlia, Somogyi Sándor, Szentpétery Zsigmond, Telepi György stb.), kardalnokok (Ádler Lajos, Hulinyi Ferenc, Petrik János), karnagyok, zenekari tagok (Erkel Ferenc, Heinisch József, Schön Eduárd), sűgő (Gillyén Sándor) és színházi gazda (Zoffcsák József). De megtaláljuk a névsorban az igazgatóválasztmány tagjait, Ilkey Sándort, Nyáry Pált és Ráday (IV.) Gedeont, sőt olyan iparost is, Pifkó Antalt, aki kalapokat adományozott a Pesti Magyar Színház ruhatárának. Vö. SZIGLIGETI Ede, *Gyászvitézek*, Pest, Fűskúti Landerer Lajos, 1838. A névsort közlő utolsó oldalak számozatlanok. A kevésbé ismert nevekhez tájékoztatásul lásd: *Dokumentumok a Nemzeti Színház...*, i. m.

⁸⁵ OSzK SzT. Nemzeti Színház kötetes iratok: Pénztári napló: Színdarabok szerinti bevételi napló, 620.

általában két hetet, egy hónapot kellett várni. Szigligeti Ede például a *Cillei Fridrik* 1840. március 13-án tartott második előadásának tiszta bevételéből az 1/5-ét 1840. március 24-én kapta meg, a *Micbán családja* 1840. június 20-i harmadik előadásából járó részesedést pedig július 3-án vette át. Balog István az 1840. február 23-án másodszor játszott *Miss baba* című bohózat átdolgozása, magyar színre alkalmazása utáni részesedését 1840. március 26-án vette fel.⁸⁶

A honoráriumszabályozás alakulástörténete

Az első években bemutatott kortárs magyar darabokat felsorakoztató táblázat szerint a honorálási rendszer legnagyobb kárvallottja Szigligeti Ede és Gaál József volt. Feltételezhető, hogy ők kezdeményezték annak az új jogdíjrendszer-tervezetnek a megírását, amelyet rajtuk kívül még négy szerző írt alá (Beöthy Zsigmond, Eördög István, Garay János és Kuthy Lajos). A javaslatot azt követően nyújtották be a színházhoz (1840 novemberében), hogy a pozsonyi országgyűlés 1840. május 12-én úgy határozott, hogy az intézmény „mint nemzeti tulajdon országos pártolás alá vétetik”.⁸⁷ A hat pontból álló beadványban a honorálással kapcsolatban a következő szerepelt:

3) lehetne pedig e jutalom az első előadás tiszta jövedelmének egy harmada, s a darab szerencsés megállása esetén a 2-ik és 3-ik előadás tiszta jövedelmének újra egy egy harmada, azontúl pedig mindenkor bizonyos megállapítandó percent járna ki a tiszta jövedelemből az íróknak, míg él és darabja adatik, mikép az külföldi jól rendezett színházaknál divatban van;

4) színművét az első előadás estéjén már nyomtatásban legyen árulni szabad az íróknak, mi a színházra nézve semmi kárt nem okozhat, mert Pesten s Budán összesen csak egy magyar színház van, a vándor színészcsapatok pedig írói tiszteletdíjt úgy sem fizetnek, s nem is fizethetnek, és egyébiránt az opera-textusokra nézve e kedvezmény színházunknál már elejétől fogva divatban van, külföldön pedig mindenütt egész kiterjedésben gyakoroltatik.⁸⁸

Az országgyűlés színházi kiküldöttsége a folyamodványt először 1840. december 14-én tárgyalta, érdemi döntést azonban csak 1842. február 2-án hoztak. Úgy rendelkeztek, hogy a szerzőket a továbbiakban a második, harmadik és negyedik előadás tiszta jövedelmének egyharmada illeti, és a nyomtatásban megjelent művek után továbbra sem fizet jogdíjat a színház.⁸⁹ Azt ugyan nem tudjuk, hogy ezen egy év alatt hányan nyújtottak be színművet a Nemzeti Színházhoz, a műsorlexikon alapján úgy tűnik, ez a fizetési gyakorlat még a korábban több művel jelentkező szerzők esetében is

⁸⁶ Mindkettő a színház tagjai voltak, nem külső szerzők, ezért nem lehet tudni, hogy Szigligeti miért kapta kézhez hamarabb a pénzt.

⁸⁷ 1840^{ik} évi országgyűlésen alkotott Törvényczikkelyek, Pozsony, Schmid Antal, [1840], 183.

⁸⁸ PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán, *A Nemzeti Színház százéves története*, II, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1938, 142–145. Az idézet: 144.

⁸⁹ Regélő Pesti Divatlap, 1(1842), 12. sz., 93.

visszafogta az alkotói kedvet. 1842 februárja és 1843 januárja között mindössze négy eredeti, magyar nyelvű színművet mutattak be. Kovács Pál *Magának akart, másnak kért* című egyfelvonásosát a vizsgált évben csak egyszer tűzték műsorra, így a szerző nem kapott részesedést. Ugyanígy járt Szigligeti Ede is az *Előjáték* című drámai prólógusával, amelyet „az első magyar színház 1792 május 5-dikén történt megnyitásának és az akkor először színpadra lépett Láng Ádám János aggszínésznek félszázados ünnepére” írt. A kormányzóválasztmány által kinevezett igazgatónak, Simontsits Jánosnak egyedül Szigligeti másik művéért, *A nagyidai cigányok*ért kellett fizetnie. A darabot az adott évben négyszer is játszották,⁹⁰ ami a szerzőnek hozzávetőlegesen 441 váltóforintot hozott.⁹¹

Ez a jogdíjrendszer csak egy szűk évig maradt érvényben, a színház 1843. január 1-től kinevezett bérlőigazgatója, Bartay Endre új honorálási szabályozást vezetett be:

Felhagyván minden szerzőnek színműve iránt az előleges egyezkedést, ajánlok az 1. 2. 3. 4-dik előadás után minden jövedelemből, mely, le nem vonván a napi költségeket, 200 váltó forinttal fölér, vagy meghalad: öt perczentet. Előleges egyezkedés útján a színdarab' megszerzése' díjaúl, ajánlok egy egész estvei bevételt, oly módosítással, hogy, ha a színmű igen jeles (minek elítélését magamnak tartom fen) e díjat a két előadás' tiszta jövedelméből adom ki felenkint; ha kevésbbé jeles, az első három; ha csak meglehetősen, az első 4 előadásból, a kamatozás mindenkor csak ezen előadások utáni jövedelmekből hagyatván föl.⁹²

Az egykorú sajtó elismerőleg írt róla, úgy tartották, hogy „francia pazarkezűséggel készült”.⁹³ Magán a színházon belül is dicsérték, Egressy Gábor például 1844 februárjában a következővel biztatta Szigligetit: „Barátom! Csak azt akarom mondani: hogy szerencse fia vagy. »Két pisztoly«-od a »Szökött katonát«-t messze háta mögött hagyá. [...] pár év múlva termékenységednél fogva – bizonyosan 20 ezer pengő forintnak ura léssz; és igazságod van!”⁹⁴ Nagy Ignácnak az 1842 és 1844 közötti jövedelmeiről számot adó feljegyzése szintén arra mutat, hogy ennek a honorálási gyakorlatnak köszönhetően egy-egy sikerdarab hosszabb időre biztos pénzforrást ígért a szerzőknek. Az 1844. december 30-án készített összesítéséből kiderül, hogy a Nemzeti Színháztól kapott részesedés még egy olyan szerző bevételei között is jelentősnek számított, aki szépíróként maximálisan kihasználta az irodalmi és kulturális élet adta lehetőségeket: lapot és könyvsorozatot szerkesztett, fordított, divatlapokban publikált.⁹⁵ Az 1843. augusztus 5-én bemutatott *Tisztújítást* színpadra kerülésének évében huszonegyszer tűzték műsorra, és a napi bruttó bevétel minden alkalommal túllépte az igazgató által

⁹⁰ *A Nemzeti Színház műsorlexikona...*, i. m., 41.

⁹¹ OSzK SzT. Nemzeti Színház kötetes iratok: Pénztári napló: Színdarabok szerinti bevételi napló, 621.

⁹² Honderü, 1(1843), 5. sz., 163–164. – Regélő Pesti Divatlap, 2(1843), 9. sz., 284–285. Bartay a következő évben is tartotta magát ehhez a jogdíjrendszerhez: Regélő Pesti Divatlap, 3(1844), 18. sz., 283–284.

⁹³ Honderü, 1(1843), 5. sz., 173.

⁹⁴ Egressy Gábor Szigligeti Edének, Pest, 1844. február = *Egressy Galambos Gábor emléke*, Sajat műveiből siremléke javára rendezték fiai, Pest, Emich Gusztáv, 1866, 105.

⁹⁵ SZILY Kálmán, *Nagy Ignác önéletrajzi adatai*, ItK, 2(1892), 2. sz., 228.

megszabott kétszáz váltóforintot. Nagy sajtóbeli nyilatkozatából kiderül az is, hogy az érvényben lévő honorálási szabályozás szerint Bartay nem volt köteles a politikai vígjáték után részesedést fizetni, mivel az az első előadást megelőzően nyomtatásban már megjelent:

meg kell az igazság és méltányosság érdekében jegyzenem, mikép „Tisztujítás” című vígjátékom már ki volt nyomtatva, midőn a pesti színpadra került, s így Bartay ur, nyilvánossá tett jutalmazási programja világos értelme szerint, nekem egyetlen fillérnyi tiszteletdíjt sem tartozott adni, s hogy ennél fogva azon féljövédelmet, mellyben engem önkényt részesített, s melly 160 s néhány pengő forintból állott, mindenesetre dicséretes buzgalom jelének tekinthetni.⁹⁶

1843		
Színműtári haszon	250	[pengő]frt
Beszélyeim haszna	280	»
Jelenkori díj	480	»
Tisztujításért a színháztól	170	»
St. Roche fordításáért	208	»
Regénytári perczentek	49	»
Emlényi díj	55	»
Életképekből	157	»
Torzképek 1., 2-ik kötete	200	»
Összeg:	1849	»

Bartay kezdeményezései közé tartozott, hogy évente pályázatokat írt ki versek megzenésítésére, valamint új színművekre és operákra. Első jutalomtételét a sajtó 1843. január 29-én hirdette ki:

ajánlok 50 aranyat [hozzátétőlegesen 562 váltóforint 30 krajcár] egy a' népéletből merített, minden aljasságtól ment, jó irányu, látványos színműért, melly által a' köznép is színházba édesgettetvén, izlése nemesítették s magasb műélvezésekre előkészítették; mellyben a' szerzőnek egyszersmind szabad mező engedtetik diszitvények, ruházatok s minden egyéb külsőség kiállításával, de természetesen csak arányos belső tartalmasság mellett, színműve hatását emelni. 'S az illy elsőséget nyert pályaműveknek az 50 aranyon felül, ajánlok az első öt előadás után egész tizig öt, tiztől huszig tiz, husztól a' végtelenig tizenöt pctet. A' másod es harmad rendű előadásra méltatandó pályaművek a' rendes dramai jutalmazás és kamatozásban részesülendnek.⁹⁷

A határnapig, július 1-jéig tizenegy színmű érkezett. A bírálók csak kettőt ajánlottak előadásra: Ney Ferenctől a *Kalandort* és Szigligeti Edétől a *Szökött katonát*. A jutalmat Neynek ítélték, így Szigligeti műve ugyanolyan díjazásban részesült, mint azok

⁹⁶ NAGY, Nyilatkozat, i. m., 293.

⁹⁷ Társalkodó, 12(1843), 8. sz., 32.

a darabok, amelyeket tematikai megkötés nélkül a drámabíráló bizottsághoz nyújtottak be.⁹⁸ Szigligeti azonban nem járt rosszabbul, ugyanis a *Szökött katona* első három előadásával többet keresett, mint a pályadíj összege volt. (Bartay a pályadíjjal nem jutalmazott, de előadásra méltó műveket másod- és harmadrendűnek ítélte.) Az 1843. november 25-én bemutatott népszínművet 26-án és 28-án ismételték, a három előadás bruttó összbevétele 2352 váltóforint 56 krajcár volt.⁹⁹ S bár ebből az összegből még levonták a napi költségeket, Szigligetit akkor is megillette körülbelül 700 váltóforint. Ney ugyan jól járt az első hellyel, mert darabja csak három előadást ért meg, ám neki önerőből még a népszínmű betétszámait megzenésítő Erkel Ferencet is ki kellett fizetnie. Bartay 1844-ben ugyanezekkel a rátákkal újabb pályázatot hirdetett: 50 aranyat ajánlott egy drámáirónak „egy a jelen, vagy alig mult magyar életből merített, egészen víg vagy komolylyal vegyes, hatásos eredeti színműért, melybe vegyülhet ugyan más népélet is, de mindenesetre a magyar túlnyomóságával”, 50 aranyat „egy eredeti magyar operáért, mellynek szövege a jelen vagy mult magyar életből legyen merítve, s zenéje magyar szellemben írva”, valamint 20 aranyat „a legjobb népmelodiáért – Kölcsey Ferencz koszorús költőnk, Hymnusára ének és zenekarra téve”.¹⁰⁰ A drámaírók részéről e pályázat iránt már kisebb volt az érdeklődés: a hat hónap alatt a korábbi tizenegy helyett csak nyolc pályamű érkezett. A bírálók egyik darabot sem tartották jutalomra érdemesnek, és előadásra is csak Hinár János *Adóslevél* című népszínművét ajánlották.¹⁰¹

Bartay a pályázatokat nagyon ügyesen reklámozta, valószínűleg hatásos volt, hogy az elnyerhető összeget nem pengő- vagy váltóforintban, hanem aranyban hirdette. A számok viszont azt mutatják, hogy a díjak az egyébként is érvényben lévő finanszírozási gyakorlathoz képest nem voltak kimagaslóak, és a pályázatok érdemét inkább a létrejött művek adják. A *Szózat* és a *Himnusz* megzenésítésével nemzeti jelképek teremtődtek, az 1843-as pályázati kiírás hatására pedig Szigligeti Ede darabjával új és rendkívül sikeres színpadi műfaj jött létre, a népszínmű. A *Szökött katonát* az 1840-es évek végéig csak a Nemzeti Színházban hatvanháromszor játszották.¹⁰² Szigligeti a sikeren felbuzdulva sorra írta a népszínműveket (*Két pisztoly*, *Zsidó*, *A rab*, *A szekrény rejtelve*, *Csikós*, *Párbaj*, *mint istenítélet* stb.), és ez más szerzőket is az új színjátéktípus meghonosítására ösztönzött (pl. Haray Viktor: *Szökött színész és katona*, Kovács Pál: *Obsitos*, Jókai Mór: *Két gyám*, Szigeti József: *Jegygyűrű*, Vahot Imre *Kézműves*).

Ráday és az igazgatóválasztmány 1845-ben újragondolta a Bartay-féle szerzői jutalmazási rendszert, megszüntették a jeles, kevésbé jeles és meglehetősen minőségi besorolást, és négy előadás elteltével 10%-ban állapították meg a szerzők részesedését. A korábbi évek felhívásaihoz képest újdonság volt, hogy innentől kezdve azoknak

⁹⁸ Regélő Pesti Divatlap, 2(1843), 23. sz., 726–727.

⁹⁹ OSzK SzT. Nemzeti Színház kötetes iratok: Pénztári napló: Színdarabok szerinti bevételi napló, 621.

¹⁰⁰ Honderü, 2(1844), 10. sz., 339.

¹⁰¹ Pesti Divatlap, 4(1845), 10. sz., 314.

¹⁰² *A Nemzeti Színház műsorlexikona...*, i. m., 45.

a szerzőknek is járt tiszteletdíj, akiknek műve a színre alkalmazást megelőzően nyomtatásban már megjelent.

Ákár nyomtatott, akár kéziratban levő eredeti színmű, melly mai napig még a nemzeti színpadon nem adatott, midőn előadásra kerül, szerzője, a négy első előadás tiszta jövedelmeiből, levonván az előadási napi költségeket, egyegy negyedrészt, s így összesen négy előadásból egy egész jövedelmet fog kapni; az ötödik előadáson kezdve pedig, az olly jövedelmekből, mellyek levonván az előadási napi költségeket, 200 v.forinttal fölértnek, mindenkor 10 száztólit.¹⁰³

Ennek a szabályozásnak a gyakorlati alkalmazását dokumentálják a Nemzeti Színház 1845. április 1. és 1848. március 31. közötti fennmaradt pénztári főkönyvei. 1845. április 1. és 1846. március 31. között a szerzőknek, zeneszerzőknek és fordítóknak összesen 3772 pengőforint 37 krajcárt fizettek ki. Az évadban tizenhárom kortárs magyar darab került be újonnan a repertoárba: Szigligeti Edétől négy (*Gritti, A rab, Vándorszínészek, Egy szekrény rejtelve*), Kovács Páltól és Degré Alajostól kettő-kettő (*Nyomor iskolája, Obsitos; Eljegyzés álarc alatt, Félreismert lángész*), Czako Zsigmondtól, Obernyik Károlytól, Tóth Lőrincztől, Haray Viktortól és Kocsi Horváth Zsigmondtól pedig egy-egy (*Végrendelet; Első szülött; Atyátlan; Szökött színész és katona; Házi orvos*).¹⁰⁴ Szigligetinek a felsoroltakon kívül még három korábban írott műve volt műsoron: a *Szökött katona*, a *Két pisztoly* és a *Zsidó*. Egy év alatt a hét mű előadásainak tiszta jövedelméből 2681 váltóforint 5 krajcárt (1072 pengőforint) kapott.

<i>Szökött katona</i>	nyolcszor a tiszta jövedelem 5%-a	222 váltóforint 5 krajcár
<i>Gritti</i>	az első négy előadás jövedelmének ¼-e és egy előadás tiszta jövedelmének 10%-a	347 váltóforint 40 krajcár
<i>Két pisztoly</i>	nyolcszor a tiszta jövedelem 5%-a	270 váltóforint 18 krajcár
<i>Zsidó</i>	kétszer a tiszta jövedelem 5%-a	46 váltóforint 11 krajcár
<i>Vándorszínészek</i>	az első előadás jövedelmének ¼-e	261 váltóforint 3 krajcár
<i>A rab</i>	az első négy előadás tiszta jövedelmének ¼-e, egy előadás 1/20-a és kétszer a tiszta jövedelem 10%-a	915 váltóforint 47 krajcár
<i>Egy szekrény rejtelve</i>	az első három előadás tiszta jövedelmének ¼-e, egy előadás tiszta jövedelmének 10%-a ¹⁰⁵	683 váltóforint 3 krajcár

Az összeg írói körökben kiemelkedő jövedelemnek számított, hiszen Petőfi Sándor 1846-ban Emich Gusztávnak az összes addigi és 1846-ban még megírandó munkáit

¹⁰³ Budapesti Híradó, 1(1845), 137. sz., 131.

¹⁰⁴ *A Nemzeti Színház műsorlexikona...*, i. m., 49-52.

¹⁰⁵ Mivel a negyedik előadás 1845. március 15-én, vásári héten volt, Szigligeti csak később kapta meg a negyedik előadás után járó ¼ részt.

500 pengőforintért adta el.¹⁰⁶ Nagy Ignác 1844-ben a *Torzképek* harmadik és negyedik kötetéért 200 pengőforintot kapott,¹⁰⁷ és ugyanennyit adott Hartleben Konrád Adolf is 1845-ben Garaynak a *Tollrajzok* címen három kötetben megjelenő prózai munkáiért.¹⁰⁸

Viszonylag magas jövedelemre tett szert a Nemzeti Színháznál kardalnokként, majd segédszínészként foglalkoztatott Czákó Zsigmond is. *Végrendelet* című drámáját egy év alatt tízszer tűzték műsorra, részesedése 1335 váltóforint 35 krajcár volt. Játszották még tőle az 1844. november 18-án bemutatott *Kalmár és tengerészt*, hét előadás után a jutaléka 119 váltóforint 26 krajcár volt, illetve lefordított egy francia drámát, amiért 75 váltóforinttal jutalmazták. Segédszínészként évi 1000 váltóforintot (400 pengőforint) keresett, amit színműíróként kiegészített 1530 váltóforint 4 krajcárral (hozzávetőlegesen 612 pengőforinttal). Degré Alajos a két darabja után 649 váltóforint 20 krajcárt, Kovács pedig 806 váltóforint 24 krajcárt kapott (az *Obsitost* pályadíjjal jutalmazták). Haray Viktort a *Szökött színész és katonáért* 403 váltóforint 59 krajcár illette. Obernyiknek az újonnan írt darabjéért 195 váltóforint 43 krajcár, az egy ideje már repertoáron lévő *Örökségért* pedig 62 váltóforint 57 krajcár járt. Hinár János a bérletben mindössze kétszer előadott *Adóslevél* után 129 váltóforint 9½ krajcárt, Kocsi Horváth Zsigmond szintén a kétszer és bérletben játszott *Házi orvos* tiszta jövedelmeiből 142 váltóforint 25 krajcárt kapott. Szerencsésebb helyzetben volt Tóth Lőrinc, akinek *Atyátlan* című szomorújátékát 1845. szeptember 6-án bérletszünetben játszották. A darabot többször nem tűzték műsorra, de egyszeri előadása a szerzőnek 185 váltóforint 27 krajcárt hozott.¹⁰⁹

Egyszeri jövedelemként a feltüntetett összegek más irodalmi bevételekkel összehasonlítva jelentősek voltak. Petőfi *A helység kalapácsáért*, a *János vitézért* és Charles de Bernard *La femme de quarante ans (A koros hölgy)* című regényének fordításáért 100 váltóforintot (40 pengőforint), egy-egy verséért pedig 5 váltóforintot (2 pengőforint) kapott.¹¹⁰ Jókai Mórnak 1846-ban 15 pengőforint tiszteletdíj járt a *Sonkolyi Gergely* és a *Házasságok desperatióból* című elbeszélésekért, valamint 18 pengőforint *A munkácsi rab* című novelláért.¹¹¹

Két év múlva, az 1847. április 1. és 1848. március 31. közötti évadban nagyságrendileg ugyanakkora összeget fizettek ki „Írói díjak” fejében, mint Ráday Gedeon főigazgatóságának első évében. A 3934 pengőforint 22¼ krajcár a színház összkiadását tekintve nem volt elhanyagolható összeg, nagyságrendileg egy rosszabbul jövedelmező nyári hónap napi jegyeladásaiból származó bevételnek felelt meg (1847

¹⁰⁶ KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete*, Bp., Osiris, 2008, 245–246.

¹⁰⁷ SZILY, *i. m.*, 228.

¹⁰⁸ Garay János Garay Alajosnak, Pest, 1845. augusztus 5. = *Garay emlékkönyv: Szekszárd tisztelgése a költő születésének 200. évfordulóján*, kiad. KACZIÁN János, Szekszárd, [Önkormányzat], 2012, 132.

¹⁰⁹ FSzK BGy, Bf 0910/292, I.

¹¹⁰ KERÉNYI, *Petőfi Sándor élete...*, *i. m.*, 105, 126, 186.

¹¹¹ JÓKAI Mór *Levelezése I: 1833–1859*, kiad. KULCSÁR Adorján, Bp., Akadémiai, 1971 (Jókai Mór Összes Művei), 39, 293.

júliusában a havi bevétel 3907 pengőforint 41 krajcár).¹¹² Az adott évadban tizenegy újonnan írt magyar nyelvű művet mutattak be, Jósika Miklóstól a *Kordokubászt*, Hugó Károlytól a *Brutus és Lucretiát*, a *Báró és bankárt* és a *Világ színjátékát*, Vahot Imrétől a *Kézművest* és a *Vén csapodárt*, Czakó Zsigmondtól a *János lovagot*, Szigligeti Edétől pedig a *Mátyás fiát*, az *Egy színésznőt*, a *Renegátot* és a *Párbaj, mint istenítéletet*.¹¹³ Ezekén túl fizettek a már korábban repertoárba került színművek és operák ismétléséért, huszonhárom új színdarab és operaszövegkönyv fordításáért, dalszerzésért, hangszerelésért, illetve egy-egy színdarabhoz készült aláfestő zene elkészítéséért. Az ismétlések esetében az előzetesen kihirdetett szabályozási rendszerrel ellentétben a szerzőket a tiszta jövedelem öt vagy tíz százaléka illette. A pénztári főkönyvből nem derül ki, hogy a részesedés megállapítása milyen alapon történt. A napi jegyeladásokból befolyt bruttó jövedelmeket rögzítő színdarabok szerinti bevételi naplóból úgy tűnik, a jutalék összegét nem a bevétel nagyságától tették függővé. Szigligeti a *Szökött katoná* 1847. április 18-i előadásának 252 pengőforint 35 krajcáros bevételéből 5%-os, az *Egy szekrény rejtelve* című darabjának október 3-i előadásából származó 244 pengőforint 11 krajcár után pedig 10%-os részesedést kapott. A korábbi pénztári főkönyvekben felsorolt írói jövedelmek alapján az feltételezhető, hogy a színház a haszonkulcs kiszámításakor azt vette figyelembe, hogy az adott darab mióta van repertoáron. A *Szökött katonát* először 1843. október 25-én, az *Egy szekrény rejtelmét* 1846. február 28-án játszották.¹¹⁴ Ugyanígy 5%-os részesedést kapott Vahot is, amikor az 1843. október 24-én bemutatott *Országgyűlési szállás* című vígjátékát 1847. november 11-én tizenhatodik alkalommal adták.¹¹⁵

A színműírók közül legjobban Szigligeti Ede, Hugó Károly és Vahot Imre keresett. Hugó a három újonnan bemutatott mű után 625 pengőforint 53 krajcárt kapott.

<i>Brutus és Lucretia</i>	az első két előadás jövedelmének ¼-e	200 pengőforint
<i>Báró és bankár</i>	az első négy előadás jövedelmének ¼-e	147 pengőforint 25 ¼ krajcár
<i>Világ színjátéka</i>	az első négy előadás jövedelmének ¼-e	278 pengőforint 27 ¾ krajcár

Vahot két új darabjával, illetve kettő továbbjátszásával összesen 286 pengőforint 26¾ krajcárt keresett.¹¹⁶

<i>Kézműves</i>	az első két előadás jövedelmének ¼-e (többet nem játszották)	125 pengőforint 41 ½ krajcár
<i>Vén csapodár</i>	az első három előadás jövedelmének ¼-e (többet nem játszották)	142 pengőforint 23 ¼ krajcár

¹¹² FSzK BGy, Bf 0910/292, III.

¹¹³ *A Nemzeti Színház műsorlexikona...*, i. m., 56-60.

¹¹⁴ *Uo.*, 45, 51-52.

¹¹⁵ FSzK BGy, Bf 0910/292, III.

¹¹⁶ *Uo.*

<i>Országgyűlési szállás</i>	a tiszta jövedelem 5%-a	8 pengőforint 7 ¼ krajcár
<i>Farsangi iskola</i>	kétszer a tiszta jövedelem 5%-a	11 pengőforint 14 ¼ krajcár

A legtöbb művel most is Szigligeti volt jelen, 1847. április 1. és 1848. március 31. között összesen tizenhárom darabját játszották. Az újonnan írtakkal és az évek óta repertoáron lévőkkel együtt összesen 1148 pengőforint 3¾ krajcárt keresett. Az összeg majdnem egyharmada volt annak a pénznek, amelyet az adott évadban a színház írói és zeneszerzői tiszteletdíj gyanánt összesen kifizetett. Szigligetit ekkoriban a Nemzeti Színház segédszínészként és titkárként foglalkoztatta, színészként évente 960 pengőforintot keresett. (Titkári fizetéséről nincs adat.) A drámaíróként kapott jövedelemmel együtt a Nemzeti Színház kasszájából 2108 pengőforint 3¾ krajcárt vitt el.¹¹⁷ Így egy év alatt négyszer annyit keresett, mint amennyit az Akadémia helybéli rendes tagjai.

<i>Szökött katona</i>	háromszor a tiszta jövedelem 5%-a	37 pengőforint 50 ¼ krajcár
<i>Egy szekrény rejtelve</i>	háromszor a tiszta jövedelem 10%-a	48 pengőforint 45 krajcár
<i>Csikós</i>	tizenkétszer a tiszta jövedelem 10%-a	385 pengőforint 57 ½ krajcár
<i>Két pisztoly</i>	négyszer a tiszta jövedelem 5%-a	42 pengőforint 20 ¼ krajcár
<i>Mátyás fia</i>	az első négy előadás jövedelmének ¼-e + négyszer a tiszta jövedelem 10%-a	262 pengőforint 52 krajcár
<i>Rab</i>	kétszer a tiszta jövedelem 10%-a	24 pengőforint 26 ½ krajcár
<i>Egy színész nő</i>	az első két előadás jövedelmének ¼-e	91 pengőforint 50 krajcár
<i>Gritti</i>	egyszer a tiszta jövedelem 10%-a	12 pengőforint 13 krajcár
<i>Zách unokái</i>	egyszer a tiszta jövedelem 10%-a	10 pengőforint 42 krajcár
<i>Zsidó</i>	egyszer a tiszta jövedelem 5%-a	12 pengőforint 33 krajcár
<i>Pasquil</i>	a harmadik előadás tiszta jövedelmének ¼-e	39 pengőforint 9 ¼ krajcár
<i>Renegat</i>	az első és második előadás tiszta jövedelmének ¼-e	42 pengőforint 15 krajcár
<i>Párbaj, mint istenítélet</i>	az első három előadás tiszta jövedelmének ¼-e	137 pengőforint 9 ½ krajcár

A fordítóknak járó egyszeri tiszteletdíjat a színjátéktípusok, illetve a darabok terjedelme alapján határozták meg. Legkevesebbet a kortárs francia vígjátékok átültetéséért fizettek. Egy egyfelvonásos vígjáték fordításáért 8, egy kétfelvonásos vígjáték átültetéséért 10 vagy 13, egy háromfelvonásos fordításáért 12 vagy 18, egy ötfelvonásos fordításáért 30 pengőforintot lehetett kapni. Egy ötfelvonásos kortárs francia dráma fordításáért 24 pengőforint, egy előjátékkal megtoldott ötfelvonásos francia dráma fordításáért 36 pengőforint járt. Nagy Ignác Juliusz Słowacki *Mazeppa* című ötfelvonásos kortárs szomorújátékának fordításáért 35 pengőforintot kapott. A legtöbb pénzzel a klasszikus

¹¹⁷ Uo.

drámák fordítását honorálták, Erdélyi Jánosnak *A fösvényért* 60 pengőforintot adtak.¹¹⁸ Az 1845. április 1. és 1846. március 31. között vezetett pénztári főkönyvben feltüntetett fordítói honoráriumok ismeretében elmondható, hogy a két év alatt valamelyest növekedett a tiszteletdíj összege. 1845. július 26-án Csepregi Lajosnak a *Kápolna* című, ötfelvonásos kortárs dráma fordításáért 20 pengőforintot fizettek, két év múlva Egressy Béninek a hasonló terjedelmű *A párizsi rongyszedő*ért már 24-et. Egressy 1845. december 10-én egy kétfelvonásos kortárs francia vígjáték átültetéséért 10 pengőforintot kapott, Csepregi Lajos 1847. július 31-én Eugène Cormon és Eugène Grangé közösen írt vígjátékának fordításáért, a *Férjem kószál* címűért 13-at.¹¹⁹

Ezek nem műfordítások voltak, színházi használatra készültek, és általában kézirat formában terjedtek. A fordítások többségét 1847. április 1. és 1848. március 31. között a színház munkatársai készítették, például Komlóssy Ferenc, Komlóssy Ida, Egressy Béni és Csepregi Lajos. Ők a színháztól havi rendszerességgel kaptak fizetést, Komlóssy Ferenc könyvtárnokként és gazdaként évente 432, Komlóssy Ida prózai színésznőként 1200, Csepregi Lajos kardalnokként 288, főügyelőként 480, Egressy Béni énekes színészként 480 pengőforintot keresett.¹²⁰ A fordításokból jelentős többletkeresetre csak akkor tudtak szert tenni, ha meglehetősen aktívak voltak. Komlóssy Ferenc három kortárs francia vígjáték fordításával 33 pengőforintot tudott szerezni, ami majdnem egyhavi bérének felelt meg. Csepregi öt kortárs drámát, illetve vígjátékot fordított (egyét Egressy Bénivel közösen), és ezekért összesen 83 pengőforintot kapott. Egressy Béni öt színmű, három librettó, *A sevillai borbély* két áriájának, az *Otello* egy énekrészének lefordításáért, valamint „2. népdal szerzéséért, és hangszerelésért” összesen 255 pengőforint 40 krajcárt kapott. Így az énekes színészi fizetésével együtt megkeresett évi 735 pengőforint 40 krajcárt.¹²¹

A Nemzeti Színház induló évtizedében a szerzői jogdíj az elhunyt drámaírók örököseire még nem terjedt ki, de a gazdasági jellegű forrásokból úgy tűnik, az intézmény alkalmanként feladatának tekintette a rokonok vagy a néhai szerző munkásságának emléket állító társaságok anyagi támogatását. 1845. december 4-én a *Bánk bán* november 29-i előadásából származó jövedelem felét, 473 váltóforint 35½ krajcárt Katona József anyjának és nővérének adták.¹²² Még jelentősegteljesebb gesztus volt az intézmény részéről a Kisfaludy Társaság patronálása. A Kisfaludy Társaság a Nemzeti Színház kezdeményezésére 1844-től kezdve Kisfaludy Károly-emlékesttel zárta a társasági évet. A jótékonyági célból rendezett előadásokból befolyt pénznek általában a felét fordították a „Kisfaludy társaság alaptőkéje növelésére”. A hagyományt évekig folytatták, és a színházi ünnepséget az éves közülésekhez hasonlóan február 6-án,

---

¹¹⁸ Uo.

¹¹⁹ FSzK BGy, Bf 0910/292, I.

¹²⁰ FSzK BGy, Bf 0910/292, III.

¹²¹ Uo.

¹²² FSzK BGy Bf 0910/292, I.

Kisfaludy Károly vélt születésnapján¹²³ vagy annak előestéjén tartották. 1845-ben 313 váltóforint ¼ krajcárt, 1846-ban 381 váltóforint 51½ krajcárt, 1848-ban pedig 130 pengőforint 58 krajcárt (≈327 váltóforint) adtak a Kisfaludy Társaságnak.¹²⁴

Vahot Imre és Petőfi Sándor sérelme

Az 1845-től bevezetett és több évig érvényben lévő honorálási szabályozás a korábbiakhoz hasonlóan nyilvános volt, a színházvezetés a sajtón keresztül minden évben megjelentette emlékeztetőül. Gyakorlati érvényesülését, vagyis azt, hogy a szerzők milyen esetekben jártak jól vagy kevésbé jó, erősen befolyásolta a színház üzemeltete. Sokat számított például, hogy a darabot először bérletben vagy bérletszünetben játszották-e, melyik hónapban mutatták be (nyaranta kevesebben jártak színházba), az ősbemutató egyben valamelyik színész jutalomjátéka volt-e, egy évadban hány új darab került a repertoárba, hozott-e akkora bevételt elsőre a darab, hogy ismételték. A szerzők ezeket az eshetőségeket általában figyelmen kívül hagyták, és emiatt időnként nyilvános pengeváltásokra került sor a lapokban.

Vahot Imre például 1845 júniusában a *Pesti Divatlap*ban azzal támadta a színházat, hogy Szigligetivel kivételeznek, túl sokszor adják a darabjait, és honorálásában is részrehajlók. A vita kezdetén azt nehezményezte, hogy a Medárd-napi vásár előlőhetően, illetve június 8-án, a vásár első napján Szigligetitől összesen négy darabot is játszottak, és az 1845. június 2-án bemutatott *A rab* című drámáját gyors egymásutánban kétszer megismételték, június 5-én és 8-án. Június 19-én már azt kezdte terjeszteni a lapban, hogy Szigligetinek vásári nap alkalmával is kifizették a harmadik előadás után esedékes negyedrészt, Degré Alajosnak viszont nem: „Nyárelő 9. Eljegyzés álarcz alatt. – Eredeti vígjáték Degrétől. [...] Vajjon ez alkalommal miért nem kapá meg Degré az őt illető jövedelmi negyedrészt? Talán mert vásárkor a díjrészt kiadni nem szokás? De hát a Rab szerzője nem kapá-e azt meg vásár alkalmával háromszor? Ez aztán a legundokabb visszaélés!! És ha ezt meg nem szüntetik – jaj akkor neked nemzeti színház!!”¹²⁵

Vahot a vitába belekeverte Fánccsy Lajost is, aki 1845-ben az országos főigazgató helyettese volt, és június 2-án az ő jutalomjátékaként adták *A rab* című Szigligeti-darabot:

De vajjon miért mondtam én azt, hogy Szigligeti vásárkor háromszor kapott a Rab után jövedelmi részt? Nagy okom volt rá. Figyelmet kérek. – Fánccsy, miután őt levélben barátilag figyelmeztetém arra, hogy a Rabbal visszaélések történnek, s ez a színházra nézve káros lesz, eljött hozzám, és mi igen sokat beszélgettünk a színház ügyeiről. Ekkor mondá ő nekem azt, mit olly igen nagy erősségül hoz fel a Honderüben, hogy Szigligeti előleges egyezkedés következtében vásár vasárnapján

¹²³ Már Kéky Lajos felhívta a figyelmet arra, hogy a kortársak rosszul tudták: Kisfaludy születésnapja nem 6-án, hanem február 5-én volt. Vö. KÉKY Lajos, *A Kisfaludy-Társaság története (1836–1936)*, Bp., Franklin-Társulat, 1936, 36.

¹²⁴ FSzK BGy Bf 0910/292, I-III.

¹²⁵ *Pesti Divatlap*, 1(1845), 12. sz., 377–378.

jövedelmi részt nem, de csak procentet fog kapni. De én ebben megvallom kétkedém; mert így okoskodtam: ha Szigligeti a vásár előhetőben hétfőn és szerdán, – midőn már igen nagy vidéki közönsége van a színháznak, a Rab után részt kapott, hát ugyan szinte vásár alkalmával háromszor is miért ne kapna részt, kivált miután Fánccsnyak jutalomjátékúl adá darabját?¹²⁶

Július 17-én Szigligeti reagált:

Legutolsó lapjában önként megvallja ön – mit úgy sem tagadhatott, miután hozzám írott levelében is elösméri – hogy Fánccs annak idejében értesíté önt, miszerint én Rab-om két első adatásakor jövedelmi negyedet kapván, háromszor vásárvasárnapon, csak száztólit fogok kapni. Ez tagadhatlan levén, kérdem önt egész tisztelettel: mi adott önnek jogot, és szabad volt-e, nem nyilvános közlőnynek, de bármelly privát embernek is, rólam amugy gondolomra, sőt a dolog valódi állásáról eleve értesítve, álhirt terjeszteni? [...] Én vásárvasárnap kaptam száztóliban 87 fl. 27 krt. vált.; részben pedig ugyanazon darabtól először 284 fl. másodsor 162 fl. 30 krt. vált.; [...] Egyébiránt miután önnek utolsó ez ügybeni cikkében ollyasmi lappang, mintha darabjaim adatása és ismétlése Fánccsytól és tőlem függne: szükség megmondanom, [...] miként a játéksorozat igazgatósági ülésben készítetik, hol a színészek többségének csak akkor van eldöntő szava, midőn ő mélt. a gróf nincs Pesten, mi eddigelé alig történt egy párszor; különben mindenkor és mindenben ő méltóságától függvén a határozat, melly ülésekben 7 színházi egyén vevén részt, Fánccs s én (ha czimboráskodni megengedné is jellemünk) csak minoritást képezhetnénk. [...] a „Pesti divatlap“ következő kérdéseire: „Vajjon ez alkalmmal miért nem kapá meg Degré az őt illető jövedelmi negyedrész? Talán, mert vásárkor a díjrész kiadni nem szokás?” Válasz: A vásár főnapjain, milyen szombat, vasárnap, hétfő, csak száztólit szokás, ha az írók beleegyeznek; s Degré ur az igazgatósági ügyvivő által előre megkérdezettvén, ha engedi-e darabját vásár hétfőjén száztóli mellett adatni? készséggel megegyezett. „De hát a Rab szerzője nem kapá-e azt meg vásár alkalmával háromszor?” Válasz: Nem. – Pesten, június 19-én 1845. SZIGLIGETI¹²⁷

A történeteket a pénztári főkönyv adatai segítenek tisztázni. A forrásból világosan kiderül, hogy a vásári napon, június 8-án Szigligeti nem negyedrész kapott, ahogy Vahot állította, hanem csak a tiszta jövedelem 10%-át, amely 87 váltóforintnak felelt meg. A darab második előadásának jövedelméből szintén pontosan annyit kapott, 162 váltóforintot, ahogyan Vahotnak küldött válaszában írta. Az ősbemutatóval kapcsolatban viszont csúsztatott, a pénztári főkönyv szerint ugyanis 309 váltóforint 45 krajcárt fizettek neki, vagyis többet, mint amit írt (miután a pénztári naplóból tudjuk, hogy június 2-án a színház összbevétele 1284 váltóforint 28 krajcár volt, biztosra vehető, hogy a napi költségek kifizetése után a főkönyvben szereplő magasabb összeget kapta meg.)¹²⁸

Vahot provokáló cikkeinek motivációja nem lehetett mellőzöttség, az adott időszakban négy darabját is játszották: az *Országgyűlési szállást*, a *Még egy tisztújítást*, a *Farsangi iskolát* és az *Éljen a honi!* című egyfelvonásos vígjátékot. Ha tartózkodunk attól, hogy személyes ellenszenvet vagy egyszerű irigységet tételezzünk fel támadása mögött, akkor inkább szerkesztői-újságírói pozíciójában kereshetjük a magyarázatot.

¹²⁶ Pesti Divatlap, 1(1845), 14. sz., 442.

¹²⁷ Pesti Divatlap, 1(1845), 16. sz., 502–503.

¹²⁸ FSzK BGy Bf 0910/292, III.

A *Pesti Divatlap* szerkesztőjeként valószínűleg számíthatott arra, hogy egy több lap-számában folytatódó, a színház belső ügyeit szellőztető vita, amelyben ő maga bennfentesként jelenik meg, fokozott olvasói érdeklődést generál. E cél elérése érdekében még a tények nyilvánosságra kerülése sem zavarta – ami már a 19. század közepén is egyike volt a lehetséges újságírói magatartásoknak.

Alig egy év múlva Szigligetit és a színházvezetést ismét bírálat érte, ezúttal Petőfi Sándor részéről. Miután a színház drámapíráló bizottsága a költő *Tigris és hiéna* című darabját színpadra ajánlotta, bérletszünetes előadásként márciusra kitűzték a bemutatóját.¹²⁹ De aztán kiderült, hogy a mű csak később kerülhet színpadra, mert helyette Szigligeti Edétől az 1846. február 28-án bemutatott *Egy szekrény rejtelmét* fogják ismételni, és a József-napi vásár alatt is ezt a darabot játsszák. Petőfi állítása szerint a *Tigris és hiéna* leghamarabb április 4-én és bérletes előadásként került volna sorra, így visszavette a színháztól. Ezt követően a *Pesti Divatlap*ban megjelent *Legyen az ember drámairó!* című rövid cikkében nehezményezte a változtatást:

Szombaton, április 4-kén kellett volna „Tigris és hiéna” című drámámnak adnia; de nem került színpadra, mert előtte néhány nappal visszavettem. [...] Lehet, hogy megbuknék művem, ha adnák; de azért vissza nem vettem volna, mert fájdalom, oly körülményekben vagyok, hogy egy pár száz forint jövedelemért eltűrném művem bukását. Méltánytalanságot azonban nem egy pár száz forintért, de egy pár ezerért sem tűrök senki fiától, tudják meg az urak. Azt pedig mindenki el fogja ismerni, hogy méltánylanság[!] drámámat bérletfolyamban adni (mint azt akarták), miután az eredeti, sőt a fordított színműveket is először rendszeresen bérletszünetben adják. – Ha várakoznám, később talán bérletszünetben került volna elő darabom? – Hiszen már eleget várokotam! – Rajtam volt a sor még vásár előtt; de Szigligetinek is volt kész darabja, s vásárra ezt vették elő, noha ezt a választmány az enyém után fogadta el. – Ha mindezek megegyeznek a színházi igazsággal: az enyémmel ugyan nem! S ezentul rajta leszek, hogy minél messzebb kerüljem azon intézetet, hol egy pár kegyencen kívül, kutyaiba sem veszik azokat, kik egész életüket a hazának áldozandók, s hol csak a vagabundus virtuózok becsültetnek. Magamat ajánlom!¹³⁰

Petőfi írása és Vahot vitacikkei között ugyan felfedezhetünk hasonlóságokat, mindketten egy vélt közösség, a magyar drámairók szószólójaként aposztrofálják magukat, de míg Vahot az olvasók érdeklődését felcsigázva a bulváros stílust választja, addig Petőfi a Nemzeti Színház elleni haragját, a maga önérzetes módján, egy magasabb, általánosabb szintre transzponálja. Vahot a vita előrehaladtával egyre kicsinyesebben viselkedik, átlépve a privát szféra küszöbét, Szigligeti Ede zsebében turkál. Idővel már nem az íróársaknak akar igazságot szolgáltatni, csak az a célja, hogy megszólalásra bírja Szigligetit. Petőfi viszont a személyes sértődöttségtől halad a szerinte az egész magyar irodalmat érintő probléma felé. Azt veti fel, amivel a Nemzeti Színház kapcsán

¹²⁹ „Holnapután (azaz pénteken) megyek ismét falura, hol marciusig maradok, míg tudnillik »tigris és hiéna« című drámámat adják” (Petőfi Sándor Kecskeméthy Aurélnak, Pest, 1846. január [14.?] = PETŐFI Sándor *Levelezése, Függelék: vegyes feljegyzések, szerkesztői jegyzetek, dedikációk, másolatok, rajzok*, kiad. V. NYILASSY Vilma, KISS József, Bp., Akadémiai, 1964 (Petőfi Sándor Összes Művei, 7), 35).

¹³⁰ PETŐFI SÁNDOR *Vegyes művei: Útirajzok, naplójegyzetek, hírlapi cikkek és egyéb prózai írások*, kiad. V. NYILASSY Vilma, KISS József, Bp., Akadémiai, 1956 (Petőfi Sándor Összes Művei, 5), 36.

már az előző írónemzedék is érvelt az 1830-as évek végén, amikor fellendült az operajátszás: az intézmény nem ad elég teret a nemzeti irodalom művelőinek, a kortárs magyar darabok szerzői közül csak néhányan vannak, akiknek a darabját előbbre helyezik a vendégfellépők, a „vagabundus virtuózok”¹³¹ meghívásánál.

A tekintetben Petőfi (és Vahot) nem túlzott, hogy vásári napok alkalmával a főigazgató és igazgatósági testülete a Szigligeti-darabokat erőteljesen favorizálta. Ám a költő úgy érvel, mintha nem tudná (vagy nem érdekelné), hogy a műsorrend összeállítását sokféle tényező befolyásolja, erről pedig színházközeli emberként és az egyik vezető színész, Egressy Gábor jó barátjaként lehetett valamelyes tudomása. A színház az 1840-es évek közepén már részesült ugyan szubvencióban, de nagy presztízsű, országos szintű és hatóerejű intézményként csak úgy tudott működni és érvényesülni, ha a támogatás és a bérletekből befolyó jövedelem mellett a napi jegyeladásokból is minél magasabb bevételre tesz szert. Az igazgató tanácsadó testületében rutinos színházi szakemberek kaptak helyet, akik az elmúlt évek alatt nyilvánvalóan kitapasztalták, hogy a műsorösszeállítás során milyen súlyozási gyakorlatot kell követniük ahhoz, hogy a bérletszünetes előadások a lehető legtöbb pénzt hozzák. Egy új kortárs magyar darab ősbemutatója kelthetett érdeklődést, ám egy kezdő drámaíró bemutatkozása kockázattal is járt. Petőfi 1846 elején már ismert, sokat publikáló költő volt, több kötettel a háta mögött, de drámaíróként kezdőnek számított. Szigligeti, a „kegyenc” viszont biztosan működő márkanév volt a Nemzeti Színház számára, az intézmény megnyitása óta ő írta a legtöbb sikerdarabot, népszínműveit az egész országban játszották. A vele való kivételezés értelemszerűen a színház anyagi érdekeiből fakadt, különösen olyankor, amikor az évad vége közeledett. Mivel az új színházi évad mindig április 1-jén kezdődött, a márciusi vásár időszaka jó alkalom volt arra, hogy némileg gyarapodjon a kassa, fizetőképes maradjon a színház az utolsó hónapban is. Rádásul Petőfinak hiába ígérték meg januárban darabja márciusi előadását, amikor az igazgatósági jegyzőkönyvek szerint a játékkrendet heti rendszerességgel készítették,¹³² és két hónappal korábban még legfeljebb csak az körvonalazódott, hogy milyen új színdarabok, fordítások és operák kerülnek be a repertoárba. A műsor összeállításakor elvileg figyelembe vették a színészek terheltségét, illetve azt, hogy a heti műsorkínálat változatos legyen, prózát és operát egyaránt játsszanak, és a prózán belül lehetőség szerint minél többféle színjátéktípus kerüljön színre.¹³³ Az viszont az újonnan írt

¹³¹ A színházban énekesek is léptek fel vendégként, de Petőfi csattanós kifejezése mögött alighanem a hangszeres szólistákat, a világjáró hegedű- és zongoravirtuózokat kell sejtenuünk – amilyen Liszt Ferenc is volt az 1840-es években. Feltehetően itt konkrétan az 1846 márciusában fellépő Joseph Joachim hegedűművészre és Alexander Dreyschock zongoraművészre gondolt.

¹³² Lásd például az 1845. január 31-én tartott igazgatósági ülés jegyzőkönyvét: OSzK SzT. Nemzeti Színház kötetes iratok: Igazgatósági jegyzőkönyv, 692, 12. fol. rektó. Az 1842. április 1-jén életbe lépett, és 1848. március 31-ig hatályos belső színházi törvénykönyvben még az szerepel, hogy „a játékkrend egy hónapra készítettik” (*A Nemzeti Színház bővített törvény-könyve 1842-től*, Pesten, Beimel József Betűivel, [1842], 61. pont).

¹³³ *A Nemzeti Színház bővített törvény-könyve...*, i. m., 60, 74. pontok.

magyar nyelvű darabok kiválasztásakor egyáltalán *nem* volt meghatározó szempont, hogy milyen sorrendben bírálták el őket. Vahot *Költő és király* című drámáját például a választmány 1846. július 17-én ajánlotta előadásra, bemutatója mégis később volt, mint az augusztus 15-én elbírált *Omodé Pál és családja* című drámának.¹³⁴ A Vahot-darabot szeptember 28-án, Ábrányi Emil művét pedig szeptember 14-én vitték színre.¹³⁵ Szigligetitől a háromfelvonásos *Csikóst* 1846. október 3-án ajánlották előadásra,¹³⁶ bemutatója 1847. január 23-án volt.¹³⁷ Gondol Dániel háromfelvonásos vígjátékát, *A férjszelídítőt* másfél hónappal később, 1846. november 24-én fogadta el a dráma-bíráló bizottság,¹³⁸ de első előadása már megvolt 1847. január 8-án.¹³⁹ A Petőfi által említett Szigligeti-darabot, az *Egy szekrény rejtelmét* hiába bírálták el a *Tigris és hiéna* után (pontos dátumokat a dráma-bíráló bizottság jegyzőkönyvének megsemmisülése miatt nem ismerünk), mivel azt Komlóssy Ida jutalomjátékának választotta, az ősbemutató dátumának kijelölése a vezető színészek jutalmi járandóságának sorrendjétől is függött. De az is elképzelhető, hogy a vásár (elő)hetében a *Tigris és hiéna* műfaja, a „történeti drama négy felvonásban” eleve kevésbé ígérkezett népszerűnek, mint egy népszínmű. Az pedig, hogy az *Egy szekrény rejtelmét* ismételni kezdték, általános gyakorlat volt: amennyiben a bemutató sikerrel zárult, az új műveket néhány napos kihagyásokkal gyors egymásutánban többször is színpadra állították. Amit Petőfi leginkább sérelmezett, az, hogy nem bérletszünetes napra tűzték volna ki a bemutatót, szintén a „színházi igazság” része volt: a bemutatókat, akár eredeti, akár fordított darab volt, nem mindig adták bérletszünetben. A bérletes és bérletszünetes előadások arányát több dolog is befolyásolta: egy évadban hány külföldi vendégművészt hívtak (ők mindig bérletszünetben léptek fel), hány színész mondott le a jutalomjátékáról, és kért helyette inkább egy meghatározott összeget, hány bérletszünetes előadást adtak addig, míg az adott mű bekerült a repertoárba, a színészek és operaénekesek betegsége miatt hányszor kellett változtatni a műsorrenden stb. Nem Petőfi lett volna az első, akinek művét először bérletben adják. Így járt például Kocsi Horváth Zsigmond is a *Háziorvos* című művével. Bajza Józsefnek egy 1847. november 9-én aligazgatóként írt leveléből pedig az derül ki, hogy másokkal is előfordult, hogy darabjuk bemutatóját elhalasztották:

Nem csak Hugóval, kit én Báró és bankárjának látása óta minden pártolásra méltó talentumnak ismerek, hanem más kisebb drámaírói tehetségekkel is a' legnagyobb készséggel teszek szívességet, mennyire hatalmamban áll. Ezért akartam új művét csötörtökre tenni, melly az elővásári hét miatt jól fogott vala jövedelmezni. Albonit nem lehetett világos kár nélkül bérfolyamban fölléptetni, hanem bérszünettel kellett; így kell adnunk a' három vásári napokat is. Ha én e' sok bérszünetet

¹³⁴ OSzK SzT. Nemzeti Színház kötetes iratok: Dráma-bíráló ítéletek, 682, 7. fol. verzó – 8. fol. rektó.

¹³⁵ *A Nemzeti Színház műsorlexikona...*, i. m., 54.

¹³⁶ OSzK SzT. Nemzeti Színház kötetes iratok: Dráma-bíráló ítéletek, 682, 9. fol. verzó.

¹³⁷ *A Nemzeti Színház műsorlexikona...*, i. m., 54.

¹³⁸ OSzK SzT. Nemzeti Színház kötetes iratok: Dráma-bíráló ítéletek, 682, 10. fol. verzó.

¹³⁹ *A Nemzeti Színház műsorlexikona...*, i. m., 55.

még szaporítom és 10 nap alatt 7 bérszünetet adok 's csak három napot a' bérlőknek, akkor méltó okkal lázítom őket magam ellen 's így elég ok volt arra, hogy a' Világ' színjátéka hátrább tolassék.¹⁴⁰

Marietta Alboni, olasz kontraalt operaénekesnő 1847. november 6-án, 8-án és 10-én lépett fel.¹⁴¹ Hugó Károly *Világ színjátéka* című drámájának bemutatójára november 20-án került sor, bő egy héttel azután, mint ahogy azt eredetileg tervezték.¹⁴² De mint azt egy néhány évvel későbbi Jókai Mór-levél igazolja, előfordult, hogy a már összeállított heti műsorrend is megváltozott, egy darab bemutatója olyankor is csúszhatott, ha a vezető színészek jutalomjátéka valamilyen oknál fogva nem az előre meghatározott rendben haladt. Az író ezzel kapcsolatban az 1855. december 12-én kelt levelében panaszkodott erről Szigligeti Edének, a Nemzeti Színház titkárának:

Kedves barátom.

László [József] jutalomjátéka már másodszor marad el, s vele együtt a feleségemé is. Kénytelen vagyok ez esetben figyelmeztetni a rendezőseget, hogy ily egészen kívül eső ok miatt nekem káros hátramaradást ne okozzon, hanem ha elháríthatlan akadályai vannak egy vagy más jutalomjáték színre kerülésének, azt helyezze soron kívül, s a többi utána következőket engedje a maguk idejében előadáshoz jutni. [...]. Kérlek igen szívesen, hogy e kívánatomat az illető helyen bemutatni nem mulaszt el.¹⁴³

Laborfalvi Róza jutalomjátéka nem más lett volna, mint Jókai *Könyves Kálmán* című drámájának a bemutatója.

Összegzés

A Nemzeti Színház induló évtizedében mind a négy igazgatási időszaknak megvolt a maga honorálási rendszere, mértéke az éppen aktuális pénzügyi lehetőségektől függött. Bevezetését mindenképpen a kortársak által sokat támadott vármegyei vezetés érdemei közé kell sorolnunk, hiszen a meglehetősen szűkös anyagi lehetőségek ellenére már 1837 decemberében beleegyeztek abba, hogy egy új és állandó kiadástípus terhelje a színház kasszáját. Döntésükbe ugyan belezajátszhatott az is, hogy a javaslatlalt Vörösmarty Mihály, az irodalmi és tudományos elit elismert tagja állt elő, a színház költségvetésének újragondolása azonban aligha valósulhatott volna meg, ha a testület nem ismeri fel egy ilyen horderejű intézkedés kedvező, hosszú távú hatását.

Az évtized legtermékenyebb szerzője, Szigligeti Ede *A dráma és válfajai* című munkájában az első tíz év honorálási gyakorlatait áttekintve azt írja, hogy a magyar színműirodalom az 1845-ben bevezetett szabályozással egyidejűleg „indult dusabb virágzásnak”, ekkortól figyelhető meg, hogy „néha kivétel nélkül csupa eredeti darabokat

¹⁴⁰ Bajza József Egressy Gábornak, Pest, 1847. november 9. = *Dokumentumok a Nemzeti Színház... i. m.*, 80.

¹⁴¹ OSzK SzT. Nemzeti Színház színlapgyűjtemény, 1847, 279, 281, 283. fol.

¹⁴² *A Nemzeti Színház műsorlexikona...*, i. m., 59.

¹⁴³ JÓKAI, *Levelezése I...*, i. m., 165.

adtak és adhattak”.¹⁴⁴ A Nemzeti Színház finansziális helyzetét dokumentáló források igazolják a harminc év távlatából született könyv állítását: a színműírói honoráriumok idővel az intézmény költségvetésének egyre nagyobb hányadát tették ki, a színműírás kiszámítható jövedelemforrássá vált. De a jogdíjrendszer bevezetése, illetve egyre kedvezőbbé tétele nemcsak az alkotói kedv növekedését eredményezte, hanem életre hívott egy új, vegyes összetételű szerzőgárdát is. Az azonnali hírnév és jövedelem reményében az első évtizedben a darabok többségét nem a szépirodalommal hivatás-szerűen foglalkozók írták, hanem egyrészt a modern irodalmár hivatás szempontjából dilettánsnak minősülő szerzők (például Kocsi Horváth Zsigmond, Kovács Pál, Ney Ferenc, Hugó Károly), másrészt a színház belső működését jól ismerő színészek,¹⁴⁵ illetve esetenként a színházi élettel szoros kapcsolatban álló drámabírálok, színikritikusok. Színészként és a Nemzeti Színház titkáráként lett befutott drámaíró Szigligeti Ede, színészkorában vált színpadi szerzővé Czákó Zsigmond és Szigeti József. Kritikusként próbálkozott a színműírással például Vahot Imre, Hazucha Ferenc és Kunoss Endre. Velük egy új, sajátos színműírói csoport jelent meg, akik az irodalom egyéb területein, más műfajokban nemigen alkottak (különösen igaz ez a színészekre), de a színház repertoárjához folyamatosan hozzájárultak, sokszor kiemelkedően sikeres darabokkal. Mint Szigligeti példája mutatja, a gyorstollú, termékeny és a közönségigényekre ráérző szerzők nemcsak kimagasló bevételre tehettek szert, de sikerdarabjaik révén évekig számíthattak állandó keresetre is. Viszonylag biztosan állíthatjuk, hogy más jellegű irodalmi bevételekkel összehasonlítva a drámaírás szerencsés esetben jobban jövedelmezett. De hogy egyes konkrét esetekben, egy adott író szempontjából ez mennyire volt fontos vagy éppen meghatározó hányada a gazdálkodásának, annak megállapításához egyéb jövedelemviszonyainak a teljes feltérképezése is szükséges.

---

¹⁴⁴ SZIGLIGETI, *A dráma és válfajai, i. m.*, 492.

¹⁴⁵ A színész szerzők felbukkanása természetesen nem a Pesti Magyar Színház megnyitásához kötődik, hiszen ők már a vándorszínészet évtizedeiben is hozzájárultak a repertoár bővítéséhez, fordítottak, magyarítottak, illetve sok darabot átdolgoztak a társulatok lehetőségeinek megfelelően. Jellemző volt ez Katona Józsefre is színészi éveiben, de Balog István, Benke József vagy Déry Istvánné Széppataki Róza is írt, illetve fordított színműveket. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy korábban a közreműködésük egyfajta kényszermegoldás is volt, esetenként a társulat fennmaradása, életképessége múlhatott azon, hogy mennyire voltak hatékonyak és gyorsak színműíróként, illetve fordítóként.